

: ČAS :

Znanstvena revija
„Leonove družbe“

Letnik III. Zvezek 6.

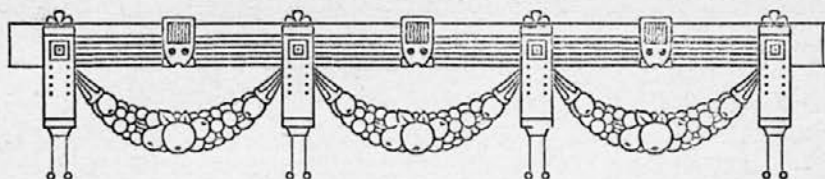
Ljubljana, 1909

Tisk Katoliške Tiskarne.

Vsebina.

Sodobna moralna anarhija. (Franc Terseglav)	241
Hrvaško-ogrška nagodba. (Andrej Veble)	256
Slovanske besede v slovenščini. (Anton Breznik)	268
Novе knjige: V. Cathrein, Das Privatgrundigentum und seine Gegner. — Ivan Šušelj, Bisernice. — Dr. J. Kratochvil, Dnešni otázky filosofické. — Aurel C. Popovici, Die vereinigten Staaten von Groß-Oesterreich	281
Listek: Položaj katoliške Cerkve na Francoskem. — Poljska politika. — Svobodna volja in kazensko pravo. — »Caritas.« — Dogma stvarjenja in moderna filozofija	285

»Čas« izhaja po desetkrat na leto. Naročnina: 5 kron, za dijake 3 krone. Za člane »Leonove družbe« je naročnina plačana z letnino. (Letnina rednih članov 10 kron, letnina podpornih članov 6 kron.) Naročnino sprejema □ □ »Leonova družba« v Ljubljani. □ □

Sodobna moralna anarhija.

Franc Terseglav.

Poleg socialnih vprašanj so za modernega izobraženca gotovo etiška najbolj zanimiva, saj so v marsikaterem oziru bistven pogoj za umevanje socialnih. Pa ne samo to! Etika, veda, ki izkuša npravno delovanje človekovo umevati iz njega zadnjih razlogov, je nekako višek modroslovnih ved. Kaj pomagajo metafiziška načela o svetovju, o lastni osebnosti, o človeški družbi, če pa po njih svojega življenja nočeš ali ne moreš uravnati? Quid prodest tibi alta de Trinitate disputare, si careas humilitate, unde displiceas Trinitati? je zapisal že avtor »De imitatione«. In če vprašaš moderne, ti bistveno isto odgovore; celo to malodane vsi naglašajo, da sploh nobena filozofija prava ne more biti, ako ni zmožna ustvariti realnih npravstvenih vrednot, ako njeni principi niso življenja zmožni in plodoviti.

Zazdaj — v tej razpravi — nimamo namena izrečno kritiško razmatrati etiških problemov, le to poudarjamo, da so danes bolj kot kdaj na dnevnemu redu in da zanimanje zanje čedaljebolj raste. Pojavljajo se nova etiška gesla ali pa obnavljajo stara; reformuje se moralni pouk po šolah; izmišljenin je nebroj; drug drugega pobija; napolizobraženstvo pa nerazsodno ponavlja načitane fraze. Ta pobija krščanstvo od kraja do konca in priporoča za pouk v šolah brezbožno japonsko moralo (*Kirchlicher und weltlicher Moralunterricht; Dokumente des Fortschritts*, 1909, 4) — pa glej, prav v tej reviji najdemo nekaj strani prej razpravo Japonca dr. Sakonoshin Motoda iz Kyota, ki se vneto zavzema za to, da njegova domovina sprejme krščanstvo! (*Religiöse Möglichkeiten in Japan*; l. c. 294). V »Svobodni Misli« (1909, št. 2. in 3.) postavljajo za najvišjo normo npravstvenosti zdravje — osebno in družabno higieno — kakor da bi pri etiških vprašanjih šlo izključno le za spolnost, v pred-

lanskem letniku »Politisch-Anthropologische Revue« nahajamo to geslo od nekega monista nekoliko širje začrtano kot »moralo zdravja in svobode«. Nemški modroslovci hočejo etiko nasloniti na načelo napredka, socialne solidarnosti ali evolucionizma, kakor to nekateri zaznamujejo, drugi zopet se zadovoljujejo s pojmom posvetne, civilne ali laiške morale — tu pa vstane učenec Nietzscheja, Francoz I. M. Guyau, in v knjigi »Nравnost brez obveznosti« (*Esquisse d'une Morale sans Obligation ni Sanction*) dokazuje, da so vse dozdej postavljene npravstvene norme brez veljave in da morala prihodnosti ne bo avtonomna, samosvoja, ampak anomna, brez postave, brez dolžnosti, brez vsake nuje. Značilno je, da je bilo to delo spisano že l. 1885. — pisatelj je umrl 1888. — pa ga ravnozdej zopet Fouilléjeva šola pogreva in razširja. Ne maramo postav nad seboj, nočemo biti heteronomski! so učili mojstri — ne maramo sploh nobenih! kličejo učenci. Zmernejši izmed njih pa pravijo, da sicer ne priznavajo, da bi človek sam zase bil obvezan od npravnosti — kajti pojem o Bogu, ki dobro plačuje, hudo pa kaznuje, sploh ideja, da je Bog postavil in sankcioniral npravni svetovni red, je neznanstven — pač pa je posamnik moralno obvezan zavoljo družbe. Ni moralne sankcije, ampak samo socialna. In tako postavlja Alfred Fouillée med drugimi za najvišjo normo etiškega ravnanja »vednobolj napredujočo soglasje čuvstev in vedno globlji socialni značaj naših radosti in trpljenj«. (*La liberté et le déterminisme — Morale des idées-forces* (1908) — *Critique des systèmes de morale contemporains*).

Ne zdi se nam nepotrebno pri tej priliki pripomniti, da je v teh tako raznovrstnih in večkrat popolnoma nasprotujočih si modernih etiških težnjah in ciljih še vedno tudi precej posameznih resničnih momentov in toliko plemenitosti, da nam gotovo ni treba čisto obupati nad prihodnostjo. Napačna je smer, popolnoma zmotna podlaga, brezboštvo, agnosticizem, tajenje vsake avtoritete. Je pa tudi ne malo modernih etikov, ki rabijo novodobne fraze, v jedru pa zahtevajo večkrat prav isto, kar krščanstvo. Mnogo je tudi takih modernih etiških gesel, ki se dajo najlažje v krščanskem zmyslu tolmačiti, brez tega pa so brezmyselna in nejasna. Tako n. pr. piše Fouillée v predgovoru k omenjeni Guyaujevi knjigi: »Guyauju je pripisati zaslugo, da je vso svojo filozofijo (tu je predvsem misliti na etiko) naslonil na idejo življenja in poudaril socialni značaj življenja. Po njem tvori življenje prvo

in zadnje izkustvo zavesti. Bistvo, sila, celó mišljenje, so le pojmi, ki se abstrahirajo in izvajajo iz pojma življenja; življenje je edini realni predmet za neposredno, zavestno zaznavo. V njegovih očeh pa življenje ni princip gole sebičnosti..., temveč nasprotno princip nesebičnosti.« Če pustimo v nemar, kaj tu francoski modroslovec o pojmu življenja kot počelu vse bitnosti modruje, se lahko z njim strinjamo, saj je ravno morala krščanstva morala nesebičnosti, altruizma, socialne solidarnosti. Seveda, kakor Fouillé pozneje razlaga to svoje naziranje, gredo naša pota takoj daleč narazen. »Nravstvenost izvira iz globin življenja samega, ne pohaja torej iz kake zunanje obveznosti, temveč iz notranjega nagona, ki sam sebi daje postave.« Da bi le tako bilo! Da bi res življenje samo na sebi bilo npravstveno! da bi nam le nagoni dajali sami postav! Pa žalibog ni tako. Saj se večkrat zdi, kakor da bi človek, kakor pravi nemški pesnik, imel razum samo zato, da je bolj živalski kot žival sama, ali kakor poje Dante (Paradiso II):

»— — — — — poi dietro ai sensi
Vedi che la ragione ha corte l'ali« . . .

(*— — — — — Nasproti čutom, vedi,
So našemu razumu kratka krila dana« . . .)

Treba je zaupati in verovati v žilavost človeštva, predvsem pa v veliko kulturno moč krščanstva, ki živi celó v tistih, ki ga nazunaj zatajujejo, da mu anarhija, ki vlada dandanes na polju etike, ne bo trajno škodovala in ga za vedno občutno oslabela. Anarhija pa vlada, in sicer prav velika. Tudi je brezdvoma, da ima zelo hude posledice za posameznike in celo javnost. Vprašajmo, ne vlada li res splošno etično brezvladje, enega izmed prvakov moderne morale, Fouilléja! Ta piše v že omenjeni »*Critique des systèmes de morale contemporains*«: »Nekoč so se pisale ganljive besede, da se dokaže, kako izginjajo verske dogme, danes bi pa lahko pisali še mnogobolj ganljive besede o nekem še važnejšem vprašanju: kako izginjajo dogme npravnosti.« V svojem delu »*Le Moralisme de Kant et le Moralisme Contemporain*« (1904) pa piše:

»V naših dneh gre — mnogobolj kakor pred tridesetimi leti — za moralo samo, za njeno dejanstvenost, nujnost in korist . . .

Z živo skrbjo sem bral, kako bistveno drugače mislijo o tem moji sodobniki in kako drug drugemu glede na to nasprotujejo. Poizkušal sem si napraviti o vseh teh različnih domnevah lastno sodbo. Ali naj jo povem? Zasedil sem, da vlada na moralnem polju tolika zmeda pojmov in čuvstev, da se mi je zdelo nujno potrebno, to, kar bi lahko imenovali moderno sofistiko, temeljito osvetliti.«

Odkod to? Zakaj? O vzrokih te etiške razrvanosti v sodobni družbi bomo še obširno govorili, zdaj nam gre le bolj za ilustracijo, konstatiranje teh razmer. Vendar pa hočemo že zdaj nakratko načrtati, iz česa znameniti sodobni etiki krščanskega naziranja to izvajajo. Mnogovpoštevani pedagog Fr. W. Foerster, kojega dela pravkar priporoča dunajska »Etiška družba« (dr. Jodl: *Über das Wesen und die Aufgabe der Ethischen Gesellschaft*; 1909), odgovarja na problem, zastavljen od Fonilléja, takole (*Die unabhängige Ethik in der französischen Laienschule*; Hochland, 1909, 8):

»Če bi se Fouillée ne bil samo na to omejil, da konstatira faktično anarhijo na etičnem polju, temveč bi bil tudi razjasnil vzroke, bi bil moral nujno spoznati začetek vsega tega razsula v takozvani laiški morali in uvideti veliko samoprevaro, ki je bila v tem, da se je od etiškega individualizma sploh kaj drugega pričakovalo kakor popolni kaos. Če se bo v tej smeri nadaljevalo, bo vsak učitelj morale v ljudski šoli učil svojo etiko, ki je zgolj izraz njegovega subjekta; tak etiški subjektivizem pa more v teh razmerah imeti seveda le to posledico, da bo tudi mladina na mestu avtoritete, ki se naslanja na vero, izporočilo in na 'consensus sapientium', smatrala za veljavno samo laiško avtoriteto lastnih individualnih domnev.«

Vemo, kako moderni temu ugovarjajo. Ne taje krize, pravijo pa, da mora tako biti in da se bo vse sčasoma izravnilo. Življenje bo vse popravilo, vednobolj naraščajoče čuvstvo socialne solidarnosti in kulturni napredek bosta nove etične ideale konsolidirala. Če bo res tako! Ali pa so ti ideali po svojem bistvu sploh taki, da se nanje da kaj trajnega zgraditi? That is the question! Dejstvo pa je, da milijoni trpe vsled te krize, da se pogubljujejo, da predvsem mladina hira in tava brez stez in zvezd. Materializmu ne veruje več; morala brezmejne slè in izživljanja, skrajnjega egoizma in nadčloveštva, gospostva silnih in »življenja« prekipeljavajočih, se zdi, da je

dogospodarila. Kaj zdaj? Ali se bo čuvstvo socialne solidarnosti, morala altruizma, kulturnega razvoja vseh za vse in za vsakega, izkazala za trdnejšo in bolj obvezujočo kakor ideja Boga, večnega zakonodavca, dobrote vseh dobrot, pravice nad vse pravice? Kako, ko pravijo mnogi, da nič ne more človeka vezati kakor njegova samovolja? Kaj meni družba, kaj socialni blagor, kaj vsečloveštvo, kadar se oglašča moj blagor, moja slast, moja suverenska volja? Kako že pravi Guyau?

»Naturališko in pozitivno nraoslovje ne podaja nobenih neminljivih principov, ne glede na obveznost, ne glede na sankcijo; če pa jih postavlja ideališka moralna filozofija, pa so to vendar le domneve in ne gotovosti. Drugače povedano: Kar spada k dejstvom, nima univerzalnega značaja in univerzalna je sploh le modroslovna hipoteza. In zato se absolutna in kategorično obvezna nraвна postava ne da vzdržati... Morala prihodnosti v marsikterem oziru ne bo samo avtonomna, marveč anomna, ne *αὐτόνομος*, marveč *ἄνομος*...«

To je, česar moderna etika ne razume: kjer ni neminljivega, kategoričnega zadnjega počela nraustvenosti, tam ni nravnosti in če je, je le vsled vpliva in moči, ki pohaja iz krščanstva in prekvaša tudi sodobno družbo. In nič drugega bi ne preostajalo človeški družbi, ako bi se popolnoma Bogu odpovedala — če bi to sploh mogoče bilo — da bi tudi »socialno solidarnost« in »čuvstvo človeške skupnosti«, kakor pravi temu Jodl, spoznala za malika, vrgla od sebe in bi vsak zopet samega sebe častil za boga, kakor je blasfemično vzkliknil Nietzsche-Zarathustra:

»Vi višji ljudje« — tako godrnja tolpa — »vedite, da višjih ljudi ni, kajti vsi smo enaki; človek je človek, pred Bogom smo vsi iste veljave!«

Pred Bogom! — Pa saj je umrl ta Bog. S sodrgo pa mi nočemo enaki biti. Vi višji ljudje, pojte stran od trga.

Pred Bogom! — Pa saj je umrl ta Bog! Čujte, višji ljudje, ta Bog je bil vaša največja nevarnost.

Šele odkar leži v grobu, ste vi vstali. Zdaj šele napoči veliki opoldan, zdaj šele se poraja višji človek — gospod!

Ali ste razumeli to besedo, o vi bratje moji? Ustrašili ste se: ali se vam vrti v srcu? Ali se je tu pred vami brezdno odprlo? Ali čujete peklenškega psa rjoveti?

je bilo 1,151.180! Pač silno visoka številka, ki dokazuje prav orjaški napredek.

Toda — odgovarja li ta zunanji napredek notranjemu? Žal, da ne. Možje, ki stoje kulturni povzdigi japonskega naroda na čelu, že dolgo tožijo, da, čimbolj se razširja javni pouk, tembolj propada nravna vzgoja. In dočim v zadnjih letih v Evropi naraščajo glasovi, ki japonsko šolo zlasti glede na njeno nravstveno učno metodo povzdigujejo, se množe na Japonskem samem glasovi, da ta pouk nima zaželjenih uspehov! Japonski mladini ne manjka pouka v tem, kaj je prav, kaj pa ne; ona ve in čuti, kaj je moralno in kaj ni, saj obsoja posameznik, kar vidi na drugem, da je slabo, sam pa ravnotako dela — manjka ji pa, kakor Dahlmann tako pregnantno pravi, prepričevalne moči motivov, ki morejo voljo nagibati, da prav dela in jo brzdati, da ne dela zla (»la forza persuasiva di motivi, che possano dare forza e tempra alla volontà«).

To povdarja splošno japonsko časopisje, ki je spričo skoro neomejene tiskovne svobode verni odsev javnega mnenja, to naglašča bivši minister za vnanje zadeve, eden izmed ustvariteljev moderne Japonske, grof Okuma, ki pravi, »da se vse nahaja v stanju največje zmede.« Revija »Dokoritsu Hyoron« je komentirala neko nedavno sejo Društva za moralne studije, »Telyu Rinrikvai«, s temile značilnimi besedami: »Sredi kaotične zmede idej, ki so se od vsepovsod med nas razširile, smo prišli tako daleč, da zdaj ne vemo, v kateri smeri korakati. To je težka zavest za vse naše resne može, ko vidijo svoj narod v takih razmerah. Vprašujejo se, ali ga ni sistema, ki bi imel toliko veljavo, da bi mogel vsaj nekoliko ta kaos urediti in družbi dati kak dober nasvet. Eni pravijo: Ni je moči na zemlji, ki bi bila zmožna to nado izpolniti. Drugi mislijo: Nahajamo se pač v krizi; čakajmo, da čas prinese leka. So pa tudi taki, ki nad vsem obupujejo... Medtem pa narod propada. Vsak dan tožijo listi o vednobolj naraščajoči podkupljivosti, javni nepoštenosti in koristolovstvu. »Vsak zase; nad vse je lastni dobiček«; taka, piše neki list, je vera v premnogih krogih. In zato je nedavno grof Okuma javno pozval svoje someščane: »Po mojem mnenju je najnujnejša reč za naš narod, da se z vso močjo prizadeva ustvariti si moralen značaj!«

Pa kako ga ustvariti? Kje najti tisti »prepričevalni nagib« za voljo? O tem mnogo premišljujejo in ugibajo japonski šolniki

in državniki. In zazdelo se jim je, da so ga zasledili; nippon shugi — princip japonstva — ali aikokushin — ljubezen do domovine, absolutna narodnost bi mi temu rekli — so ga krstili! Saj je za Azijca skupnost, država, vse, posameznik samo del in pojav tega edinega vsebitja, ki je samo zase in neodvisno od vsake druge norme — »der praesente Gott« po Heglu. Japonci so reprezentanta tega principa, svojega mikada, odnekdaj nekako za Boga častili, nanj se je naslanjala vzgoja ljudstva. In zato so moderniki dosegli, da je izdal mikado sloviti manifest, ki se zdaj ob začetku vsakega šolskega leta in ob vsaki slovesni priliki učencem bere. Kaj se je s tem doseglo?

Malo ali nič. Dvetisočletna narodova kultura in zgodovina ne vleče več mladih Japoncev in jih ne vnema tako, da bi zaradi nje npravno živeli. Kdo izmed mladih inteligentov veruje danes v božanstvenost mikada in v suverenstvo naroda? Saj so to ljudje, ki so študirali evropske revolucije in brali Nietzscheja... 10. maja 1908 je list »Rinri Koenshu« poročal, da je dr. Kiyama Kumajiro dejal: »Da odkrito povem, kar sem za časa svojih študij od liceja do vseučilišča sam izkusil — zame cesarski manifest nikoli ni bil moralna postava, niti nisem vanj živo veroval; in v teku vseh let, ki sem jih prebil v šoli, nisem, kadar koli sem poslušal ta edikt, nikoli nič posebnega čutil in ni name napravil nikakega vtisa... Ne razumem, kako bi mogla vsebina tega reskripta služiti kakemu narodu za temelj njegovi morali...« Dr. Yokoi pa je v eni zadnjih sej Društva za moralne vede izjavil: »V naši japonski družbi se pojavljajo znaki korupcije in moralnega razkroja. Če nismo še prišli do popolne propasti, če se nahajajo še plemeniti značaji, ni to zasluga današnje vzgoje, ampak dobrega duha starih časov!...«

»Absolutna narodnost« se torej ni izkazala. Radikalno-narodni japonski inteligent uvideva, da mu ta misel ne more dati moči, da svoj značaj izобрази, da se ponravi, niti ga ne more v življenjskih bojih tolažiti. Dr. Inoue Tetsujiro od tokijske univerze zato misli, da bi bilo bolj umestno obnoviti staro moralo Konfucijevo, seveda bi jo bilo treba nekoliko pomoderniti. Dr. Oshima ga je pa pri že omenjeni seji etiškega društva zavrnil, da moderni Japonec sploh nič več ne veruje, kaj še da bi sledil Konfuciju! Japonska se je sama dvignila, inteligenca jo je vodila, ne pa vera. Zato tudi krščanstva noče. »Prava Kristusova vera« — piše dr. Hasegava Tenkei v reviji »Tayo«

avgusta 1908 — »je vera za slabotneže, vera, ki ljudi uči, da zaničujejo ta svet in živijo za drugi. Krščansko vero so vedno tisti radi sprejemali, ki so se čutili tlačene na zemlji. Toda narod, ki se lahko ponaša, da je sam iz sebe ustvaril kulturo, kojega socialna in politična organizacija je vsa naslonjena na solidni človeški temelj, se ne more izpreobrniti h krščanstvu. Japonska se je sama po sebi razvila in brez religije dosegla mesto, ki ga danes zavzema. Tako je dokazala, da je religija nepotrebna ovira za napredek narodov! . . .«

Torej neodvisna morala! In res — le-ta se uči po vseh japonskih šolah dalje, dasi, kakor smo videli, nihče z njo ni prav zadovoljen, ker vzlic — pravzaprav ravno zaradi te morale moralnost nevzdržno pada. Pa so še nekateri, ki — kakor revija *Ko kum in* 19. septembra 1908 — poudarjajo: »Japonska ima poslanstvo, da človeštvu da moralo, osvobojeno vsakega verskega vpliva! . . .«

Japonski dijak in dijakinja željno srkata to modrost vase. Večinoma se bavijo z nemškim modroslovjem, Kantom, Heglom, Schopenhauerjem, zadnje čase predvsem z Nietzschejem. Njihovi profesorji sestavljajo velikanske moralne sisteme, katerim pa manjka podlage in sankcije. Japonski mladini se meša po glavi od samih filozofov, zato pa tudi v življenju tava kakor večča v noči. Zdravniška preiskava na visokih šolah je dognala strahotne reči. List »*Chugvai*« očitá dijakom, da bero same opolzkesti, in kar se da nenravno žive; dijakinjam pa pravi, da so si vzele za vzor javne ženske! Taka mladina ne more prenašati trdega boja, ki je na Japonskem združen z dijaško karijero. Ob štirih zjutraj vstane marsikateri ukaželjni japonski dijak in gre po ulicah raznašat in razglašat časopise ali pa prodajat mleko, da se preživi! Dopoldne so za kulije, popoldne pa gredo na kliniko. Mnogo pa jih ne doseže višjih mest, učenega proletariata je silno mnogo. Pokvarili so si živce, bili so kruto prevarani, nobena zvezda vodnica jim ne sije na njihova pota, vere, ki daje življenju zmisla, nimajo, za gorje ni leka v njihovih filozofih. Kaj jim še ostane kakor samomor? Samomorilska strast japonske mladine ima značaj prave epidemije. List »*Asaki*« piše o »živinskem nagonu«, ki divja med mladino. Novembra 1. 1908. so v enem samem kraju, Nikku, rajsko lepem mestu, kjer leže pokopani člani najslavnejše japonske dinastije, našli 186 dijakov in dijakinj samomorilcev! Listi molče o tem, da ne bi še bolj razplamteli te strasti.

Tudi družinske vezi se trgajo. Novembra l. 1908. je revija »Koe« pisala: »Po statistikah l. 1906., objavljenih oktobra, je število razporok znašalo 65.510, kar pomeni, da se na Japonskem vsak dan loči 400 zakonskih. Ta številka znači, če jo primerjamo s številom vseh poročenih oseb, 18·05⁰/₁₀. Ni pa ta številka prava, ker obsega le od oblasti registrirane slučaje. Ne da bi pretiravali, lahko rečemo, da znaša najnižje percentualno število razporok 25⁰/₁₀.«

Tako Dahlmann. To je sodba poznavavca razmer, ki študira in opazuje pri virih; ne moremo preko nje. Mogoče pa se bo vendarle zdela temu ali onemu preostra in tendenčna, najbrž seveda le zato, ker Dahlmann ni samo strokovnjak, ampak tudi jezuit. . . . Toda mi imamo pred seboj razpravo Japonca, dr. Sakunoshin Motoda iz Kjota v svobodomiselnih »Dokumente des Fortschritts«; 1909, 4.: »Religiöse Möglichkeiten in Japan.« Avtor izvaja:

Kako se bodo Japonci kulturno in moralno razvijali dalje? Ali ostanejo ateistični narod? Ali prestopijo morda h krščanstvu? Morebiti pa spoje krščanstvo s starodavnim šintojskim verstvom in konfuštvom? Morda pa jim ni nobene vere treba, ampak se lahko zadovolje in religijo popolnoma nadomestijo s svojim patriotizmom in čutom »socialne solidarnosti«, z idealom samovzgoje in požrtvovalnosti za narod, kar imenujejo bušido? (Glej o tem tudi Dahlmann: Civ. Catt. l. c. str.: 600.) Toda — pravi Sakunoshin Motoda — saj Japonec ni nikdar bil in tudi zdaj ni ateist! Ateiška je samo inteligenca. (Primerjaj: Dahlmann: *Indische Fahrten I*). Ljudstvo je pobožno, verno moli Buddho. Morebiti je Japonec menj religiozen kakor Indijec, »gotovo pa mnogo bolj kakor narodi evropski in ameriški.« Pa tudi inteligentu ne manjka verskega čuvstva, le ob tem se razbijejo njegovi poizkusi in se rode vedno novi dvomi, ker se »dogme preteklosti v luči modernih ved ne morejo vzdržati.« Če prav premislimo — izvaja japonski profesor dalje — je le še krščanstvo, ki bi moglo Japonsko osrečiti. In zakaj? Kako to? Saj pravijo naši moderniki, da se je krščanstvo tudi kot etiški sestav preživelo, da je njegova etika manj vredna prav zato, ker moralo naslanja na vero. Nikakor! pravi Japonec, ravno zato bi nam krščanstvo dobro došlo, ker je visoko etiško, zlasti ker ima

sledede neprecenljive etiške vrednote v sebi. »demokratiško idejo in spoštovanje do žene ter pridiguje splošno solidarnost celó preko meja lastne države!« (str. 295). Japonec, ki se je izučil v Berlinu in pozna moderno modroslovje, pripisuje etiške nauke, ki jih moderni najbolj prisvajajo svoji modrosti, krščanstvu! In mi v tem slučaju učencu bolj verjamemo, kakor njegovim evropskim učiteljem.

Nič ne de, da Sakunoshin Motoda dalje izvaja, da Japonci potrebujejo p o m o d e r n j e n o krščanstvo. Glavno je, da priznava in poudarja njegovo etično silo. Saj naglaša, da bo krščanstvo v njegovi domovini imelo poglavitno nalogo učiti moralo ter oznanjati v šolah evangelij nesebičnosti, vesplošno ljubezen do bližnjega preko krvne sorodniške in nacionalne omejenosti ter svetost družine. Pri nas mečejo iz šol krščanstvo, sklicujoč se na »ateiško« japonstvo, plemeniti Japonci pa žele uvesti ga v učilnice! . . . Kdo se ne bi pri tem spomnil na besede, ki jih je zapisal dr. Kiyama v svojih »*Samoizpovedih*« (Rinri Koenshu, 10. maja 1908; cit. v Civ. Catt. 64):

»Vse moje razglabljanje o problemu življenja me ni privedlo do nobenega zadovoljivega rezultata. Mnogo mojih kolegov se nahaja v enakem položaju. Eden izmed njih mi je dejal: Jaz prav nič ne razumem zmisla življenja. Ker ne morem slepo verovati, sem začel proučevati tiste vede, ki se posebno tičejo človeka: filozofijo, psihologijo, fiziologijo, biologijo, antropologijo, patologijo. Toda vsi ti nauki niso povzročili nič drugega, kakor da so vzbudili v meni še večje dvome in hujše stiske. Dobil sem vtis, da vse modrovanje mislecev ne vede do nobenega cilja in da je edina rešitev neomejena vera v Boga. Kdor hoče dušni mir doseči, mora verovati . . .«

Brezverec je prišel do tega, kakor avtor »*Confessiones*« :

»*Inquietum est cor nostrum, donec requiescat in Te*«.

Tako se učenjaki teoretiško ubijajo z etiškiimi problemi, mlada generacija pa ne ve, ne zakaj, ne kod in kam. Pravkar vzbuja senzacijo neki žalostno prosluli ruski roman (1908), o katerem pravijo, da je roman moderne ruske mladine, njega junak, mladi inteligent, pa njen tipiški predstavnik. André Villard je za ta roman napisal zelo poučen uvod, v katerem trdi, da je tako velikega kulturnozgodovinskega pomena, da brez njega nihče

ne more prav presoditi sedanje dobe na Ruskem, ki je sledila revolucionarni. Zakaj? Ker jo slika s ciniško odkritostjo, saj je avtor postavil za moto Eccl. 7, 29: »Našel sem, da je Bog človeka ustvaril odkritega, ljudje pa se veliko pretvarjajo« ... Kdo je junak tega romana? Mladi ruski inteligent — pravega naroda, ljudstva na Ruskem še ni! — ki je prebolel revolucionarno dobo, v kateri si je mladina postavljala visoke cilje, gradila svetovni nazor, sestavljala moralo in zbirala socialne energije, da preobrazi družbo. Revolucija se je razbila, stranke so razpadle in inteligenca se je naveličala dela, ki ga je vlada z vislicami ali dolgotrajno ječo plačevala ... Kaj sedaj? Kako uporabljati mlade sile, ko ni več prejšnjih vzorov? Čemu? Za uživanje, za nebrzdano pohot, za življenje brez ozira na nikogar! Prej socialna, zdaj seksualna revolucija! Preurejenje starih vrednot! Treba se je povzpeti še nad Nietzscheja, — ne nadčlovek — nad žival bodi človek, brez nazorov, brez vere, brez dvomov, brez višjih želja in potreb — brutalna zver. Idealisti, ki ne morejo sprejeti tega evangelija gole mesenosti, egoizma poltenosti, pa so na drugi strani izgubili vero tudi v svoje davne ideale — socializem, komunizem, solidarizem itd. itd. — se pogublajo, se mučijo z dvomi, si končavajo življenje. Tako modruje o njih junak S.:

»Bil je čas, ko je človek živel omejeno živalsko življenje, ne da bi sam sebi dajal račun za to, kar je počenjal in čutil. Potem je pa prišla doba zavestnega življenja. To je bila stopnja preurejenja vseh čuvstev, želja in potreb. Tak je bil J., zadnji mohikanec neke v večnost zatonele dobe človeškega razvoja. Kakor vse, kar je pri koncu, je srkal vase vse sokove svojega časa. Do mozga svoje duše je od njih zastrupljen ... Vse, kar stori, vzbuja v njem večno vprašanje, ali je dobro ali slabo ... Sicer, takih ljudi je veliko. Večina so taki ...«

In ko S—u očita K., da J. ni sam kriv, da je tak, in da človek, ki ga življenje ne zadovolji — kakor J—a — s tem dokazuje, da je nad njim, ji odgovori S.:

»Človek sploh ne more biti višji kakor življenje. On je le delček življenja. Lahko je z njim nezadovoljen, toda vzroki za to so v njem samem. On ali ne ume ali se ne upa polastiti toliko bogastva življenja, kolikor ga zase rabi.« Krivo je temu napačno svetovno naziranje. »Poženje svojega telesa smo kot bestialnost ožigosali, jeli se ga sramovati, ga za nekaj ponižujočega označili.« Zato nas dvomi

mučijo. Taki idealisti »celo svoje življenje tavajo med dvomi, se oprijemajo v sferi novih npravstvenih idealov vsake bilke, končno pa se žaloste do smrti, ker se boje živeti in čutiti...«

Ne tako novi ljudje, porevolucijska generacija, nadmoderniki!

»Jaz pa« — nadaljuje S. — »sanjam o oni srečni dobi, ko med človekom in srečo ne bo ničesar več, ko se bo človek svobodno in brez bojazni mogel vsem mu dostopnim nasladam vdajati.«

O mladeniču pa, ki je izkušal uresničiti v sebi ideal krščanstva, samozataje, pravi S., da je bil »berač po lastnem nagibu in fantast, ki je za nekaj živel, česar ni«. Kajti, kaj je sreča, kaj blaženstvo? »Človek gre večno pot in hoteti zgraditi most do sreče, to je ravnoisto kakor k neskončnemu številu prištevati nove enote«... »Boljše je v takem slučaju umreti. Trpeti je brez-zmiselno in večno itak nihče ne bo živel. Živeti je vredno le za tistega, ki vidi v dejstvu življenja samega naslado. Kdor pa le trpi, za tega je bolje, da umre...«

Kaj anarhizem, kaj marksizem, kaj individualizem, kaj nad-človek, kaj »poveličani kristjan«, kaj »mistiški anarhizem«, kaj socialna solidarnost in podobne reči, ki jih je proučil J.! Kaj so sploh svetovni nazori? Ali so sploh mogoči? Svetovni nazori niso nič, le življenje je! Vsak ima svoje, »po razpoloženosti svoje osebe«. Nič ni stalno, ničesar za gotovo ne moremo verovati. »Vsak trenotek našega življenja nam zavpije v uho svoje posebno geslo in to se mora poslušati, ne da bi se človek omejeno prej za kaj odločil«... Resnično je le uživanje. V spolnosti je najgloblji zmisel življenja, v »pravem življenju, polnem silnih dogodkov in vabljive slè, dočim velike ideje niso nič drugega kakor prazne razvrstbe besed in misli, ki nimajo na nedoumno uganko življenja in smrti nobenega vpliva«... Kaj čistost! »Čistost je ideal — toda čoveštvo bi poginilo, ako bi ga hotelo udejestviti. In zato je nezmisel«...

Slà, pohot, naslada! to je zdaj princip našega življenja, naša pot, naš cilj. Kako izvaja S.? »Težnja po sli in nje umevanje je ravno to, kar človeka loči od živali. Čimbolj je žival žival, temmenj ve o pohoti, temmenj je zmožna za njo stremiti. Živali le uteše svoje nagone. Jaz mislim, o tem smo si vsi na jasnem, da za bol človek ni ustvarjen in da boleost ne more biti vzor človeškemu stremljenju. Torej je v uživanju cilj življenja... Res, zdržnost ni natorna lastnost človekova; najbolj odkriti so ti, ki sploh svojih poželenj niti ne izkušajo potlačiti«...

Kaj pa Bog? O tem modruje junak, tip nove ruske mladeži, takole:

»Verujem, da je neki Bog. Toda ta vera je v meni nekaj čisto ločenega. Ima takorekoč svoj kot... Sicer pa, naj je ali ni, jaz ga ne poznam in ne vem, kaj od mene hoče. Kako pa naj bi tudi vedel, tudi če vroče verujem? Bog je Bog in ne človek... z nobeno človeško mero se ne da meriti. V njegovem stvarstvu, v kolikor ga moremo premotriti, je vse: dobro in slabo, življenje in smrt, lepota in grdoba... Vse. Ker pa ni v tem nič gotovega in zmiselnega, ampak razodeva kaos, njega zmisel ni človeški... njega dobro in slabo ni človeško dobro in slabo. Naša definicija Boga je malikomolstvo... nezmisel.«

»Čemu pa potem živeti?« vpraša J.

»In čemu umreti?« drugi.

»Jaz vem samo eno«, odvrne S. »Jaz živim in hočem, da je življenje za me brez neprijetnosti. Zato treba predvsem znati utešiti natorne nagone. Ti so vse...«

Zato proč s krščanstvom! s »tihim, ponižnim, mnogoobetajočim krščanstvom! proč z religijo, ki je »človeško osebnost, predivjo, da bi mogla postati popolna sužnja, oblekla v spokorno obleko!«... »Vsa lepota življenja je izginila vsled krščanstva: ponos, svobodna strast, moč volje, in samo dolžnost je ostala in — nezmiselne sanje o bodoči zlati dobi... Ime Jezusa Kristusa bo še dolgo kakor prokletstvo ležalo na človeštvu...«

Pa tudi drugih idealov nam ni treba! svobode, enakosti, bratstva, socializma. »Vse te konstitucije, te revolucije — in pa bogvekaj še vse se človeštvu takega v bodočnosti odpira!... Mogoče, da ravno v tej svobodi, o kateri sanjamo, leže prve klice razpada? Morda, ko bo človek svoj ideal dosegel, se bo zopet razvijal nazaj, končno bo zopet po vseh štirih začel lezti... In potem se cela reč začne iznova...«

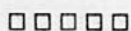
Jaz, lastni jaz, to je edino, kar ostaja. Naj se ideališka generacija »tragično mrtviči«, mladi so »kakor triumfujoči prešiči Zarathustre!« Pri najmlajših je — kakor pravi J. — »vse življenje osredotočeno v njihovem lastnem, mikroskopsko majhnem jazu.«

Evangelij mesa, suverenstvo živali v človeku! Kako grdo, kako nizko in podlo je vse to! Kako strahotne misli, ki se pode zapeljani L—i po glavi, misli, ki se uvrste v ritem pesmi poltenosti!

»— — Ali res ne bom živela kdaj lepšega življenja? ... Njeno mlado, močno telo ji je na to odgovarjalo. Vzklikalo ji je, da ima predvsem pravico vzeti od življenja, kar se ji zdi prijetno in potrebno; pravico, da s tem živim, krepkim telesom vse pozkusi. Telo sem jaz in jaz sem svobodna, je pelo v njej — —«

Telo sem jaz in jaz sem svobodna!

To je danes veroizpoved najmlajše generacije, Credo ruskega naraščaja, geslo najmodernejših med modernimi! ... Moralni anarhizem, nihilizem, imoralizem ...

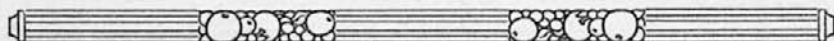

Roman ruske mladine je verna podoba resničnih razmer. Strelcov piše v »Dokumente des Fortschritts (1908, 9) v članku »*Erotismus in Russland*«, da je ruska dijaška mladina že precej let združena v premnogih tajnih društvih, ki goje sistematiško nenravnost, pijančevanje in »prosto ljubezen na komuniški podlagi«. Ta društva delajo med moško in žensko mladino propagando, da je zakon zastarel, vsi nagoni natorni in brezmejno dovoljeni, zdržnost predsodek itd. V Kievu je že dve leti med vseučiliščniki tako društvo, imenovano »Dorefa«, nadalje v Rigi, Kazanu, Minsku. V zadnjem mestecu je »Liga proste ljubezni«, ki uganja najostudnejše orgije. Drugod so na srednjih šolah »Sani-nisti«, ki se prav posebno ponašajo s »svetovnim naziranjem«, ki smo ga razložili iz romana ruske mladine.

Seveda, raziskovavci pravijo, da je to prehoden pojav, reakcija natornega egoizma proti altruizmu, samozataji in samopozrtvovalnosti, ki jo je mlada ruska generacija kazala v socialni revoluciji. Revolucija se je razbila, nastala je silna disharmonija med dejanskimi razmerami in razpoloženjem v dušah naraščaja, pojavila se je žival v človeku, ki so ga vsi vzori prevarali in ki se jih je morda tudi prenasitil. Reakcija pa je s svojo grozoto, z morjenjem, z razvrejenjem človeškega življenja, že samaposebi razrvala novi generaciji živce. Treba tudi pomisliti, da je rusko revolucionarno gibanje odnekdaj imelo na sebi znak neke bolesterne verske mistike, k se rada izpremeta v erotizem. (Primeri Dostojevskega veliki roman ruskega nihilizma »*Biesi*«; Achelis: *Die russische Revolution, ein sociales und religiöses Problem v »Thürmerju*«, 1909, 7 in drugo). Ligisti iz Minska n. pr. trdijo, da v divji ljubezni dobivajo »pozabo nad gnusotami življenja«...

Verujemo, da so to prehodni pojavi. Ali čisto gotovo je, da bi se ustalili in da bi ta moralna anarhija počasi začela razkrajati celo narodovo življenje, če družbi ne bi zasijali novi etiški vzori in nazori. Dokler pa vlada ravnodušje tudi teoretiško taka zmeda in neorientiranost, ne bo šlo navzgor, ampak navzdol. Saj je ta mladina, ki jo izkušajo izgovarjati, učenka novodobnih etikov, saj ni iz sebe zajela teh nauk! In socialna revolucija se ji zato ni posrečila, ker tudi tedaj njeni vzori niso bili prav zamišljeni. Revolucionizem in erotizem, oboje boleha na eni ter isti napaki: pomanjkanju trdnih etiških načel, moralne sankcije in obveznosti ter oslabeledosti volje. Ni principov in ni značajev! Brez nazorov in brez volje — immoralizem in abulizem.

Taka je slika sodobnih razmer. Posneli smo jo pravično po prvih in pravih virih, ne morda iz kake pristranske kopije. Pa to ni dovolj. Razglabljati moramo globlje o vzrokih tega stanja, potem pa izkušati polemiško in pozitivno podati prava etiška načela. To je zdaj naša naloga.

Hrvaško-ogrška nagodba.

Spisal cand. iur. Andrej Veble.

V hrvaški politiki morda ni vprašanja, o katerem bi bilo toliko nejasnosti in toliko nasprotnih mnenj kakor o hrvaško-ogrški nagodbi. Hrvati sami si v tem vprašanju, žalibog, niso na jasnem. Enkrat so za nagodbo, drugič zopet zoper njo. Iz enega ekstrema padajo v drug ekstrem. Pri Hrvatih pogrešamo enotne vodilne ideje in jasno začrtane poti v politiki. Kaj je temu vzrok? Med drugim gotovo tudi to, ker premalo poznajo državnopravne odnose med Hrvaško in Ogrsko, zlasti pa hrvaško-ogrsko nagodbo. Vsa stagnacija v hrvaški politiki izvira pravzaprav iz nejasnega razmerja do Ogrske. Kakšna politika je to, ako se enkrat v principu zavrže in obsodi obstoječa nagodba in se zaradi tega napove madžarski vladi najsilovitejši boj, drugič se pa na podlagi iste nagodbe sklepa z njo prijateljstvo?

Hrvaško-ogrška nagodba je zelo važna, po aneksiji Bosne in Hercegovine še bolj ko prej. Znano je namreč, da sta Hrvaška in Ogrska po nagodbi l. 1868. v realni zvezi, ki se ne sme raz-

dreti brez soglasja obeh strank (§ 70. hrvško-ogrške nagodbe). Politika, ki zahteva jugoslovansko narodno avtonomijo, ki hoče, da se avstrijsko-ogrski Jugoslovani združijo v posebno državno-pravno celoto, mora najprej odstraniti tiste velikanske zapreke, ki še sedaj ovirajo uresničenje jugoslovanske narodne avtonomije, in mora pripravljati tla bodoči jugoslovanski državi. Med temi zaprekami pa je tudi hrvaško-ogrška nagodba. A kako naj jo odstrani, če je niti ne pozna? Toda tudi sicer je ne-le za Hrvate, ampak tudi za Slovence važno, da poznajo nagodbo.

Kdor hoče razumeti, kako in zakaj je sploh prišlo do nagodbe med Hrvaško in Ogrsko l. 1868., mora najprej upoznati državno-pravne odnose v prejšnji dobi, od l. 1102. naprej, ko je Hrvaška stopila v personalno zvezo z Ogrsko, izvolitev Ferdinanda in habsburških potomcem za hrvaške kralje l. 1527., postanek pragmatične sankcije vsled znanega sklepa hrvaških stanov meseca marca l. 1712., da tudi tedaj ostanejo pod vladavo habsburške rodovine, ako habsburški moški rod izmre in da si volijo za kraljico tisto princezino, ki bo vladala v petih avstrijskih deželah, na Nižjem in Gornjem Avstrijskem, na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem. Dalje mora vedeti, da je Hrvaška l. 1790/91. prostovoljno sklenila realno zvezo z Ogrsko v 58. in 59. členu zakona z ozirom na skupne zadeve in da je tako sama žrtvovala prejšnjo svojo avtonomijo glede financ in nekaterih drugih zadev. Prav radi tega nesrečnega koraka, ki so ga storili hrvaški poslanci l. 1790/91., so nastali tisti kruti ustavni boji med Hrvaško in Ogrsko, ki so trajali do l. 1848. in ki so končali s tem, da je Hrvaška Ogrski napovedala vojsko. Kako so se razmere naprej razvijale, je znano. Vendar pa treba še posebej omeniti, da so Madžari 15. aprila 1849 odstavili habsburško rodovino in da je s tem prenehala med Hrvaško in Ogrsko tista zveza, ki je izvirala iz pragmatične sankcije.

Potrebno je opozoriti na starejšo zgodovino hrvaško-ogrskih ustavnih in državno-pravnih razmer; kajti ravno zgodovina nam najbolje kaže, da Hrvaška nikdar ni bila »pars subjecta« ogrske države, ampak »regnum socium«, zvezna kraljevina, torej samostojna država in ne provincija ogrske države. Najboljšo razpravo o državno-pravnih odnosih med Hrvaško in Ogrsko nudi Pliveričeva knjiga »Beiträge zum ungarisch-kroatischen Bundesrechte« (1886). Pliverič si je pridobil veliko zaslugo, da je na podlagi nagodbe l. 1868. dokazal, da je Hrvaška še vedno ohranila svoj

državnopravni značaj. Pliverič je bil sicer unionist in je zagovarjal nagodbo, vendar se je mogoče iz njegove knjige mnogo naučiti. V novejšem času se s tem vprašanjem mnogo bavi češki vseučiliški profesor dr. Kadlec, ki dobro pozna ogrsko in hrvaško ustavno zgodovino. Kar se tiče literature o hrvaško-ogrski nagodbi, je treba opomniti še na navedeno Horvatovo knjigo in na razna druga dela o avstrijskem in hrvaško-ogrskem državnem in ustavnem pravu.

I.

V najvišjem reskriptu z dne 26. februarja 1861 je naš cesar pozval hrvaški sabor, naj najprej razpravlja o razmerju kraljevine Hrvaške in Slavonije do Ogrske in o načinu, kako se naj doseže sporazumljenje med obema državama. V saboru se je nato res dolgo govorilo in razpravljalo o tem, ali naj Hrvaška sklene ožjo zvezo z Ogrsko ali ne. Takrat sta bili na Hrvaškem dve stranki: unionistična stranka, v kateri so bili vsi »madžaroni« in večina hrvaškega plemstva, ter narodna stranka, ki je bila takrat v večini. Štela je mnogo uglednih mož, ki so se že v dobi ilirizma udeleževali narodnega gibanja na Hrvaškem in ki so sedaj v dobi političnega boja zagovarjali odločno narodno stališče in državno-pravni značaj hrvaške kraljevine; dalje tudi nekatere poslance poznejše stranke prava, n. pr. dr. Kvaternika, dr. Starčevića in druge. Unionistična stranka je bila za realno zvezo z Ogrsko, narodna stranka samo za personalno. Dne 18. junija 1861 pa je vstal dr. Kvaternik in je stavil popolnoma nov predlog. Z ožjo zvezo z Madžari bi Hrvati le okrepili madžarsko svobodo in ustavo, sami bi pa v tem izgubili svojo lastno ustavo in neodvisnost. Napačno mnenje je, da Hrvaška postane žrtev Dunaja, ako se ne združi s Pešto. Hrvati se naj najprej pobotajo s svojim kraljem, z Ogrji pa naj sklenejo samo obrambno zvezo.

Kvaternikov predlog je bil narodni stranki jako simpatičen, vendar je imela večina razne pomisleke, češ da je neizvedljiv. Po dolgih debatah se je nazadnje dne 23. julija 1861 sklenil člen 42., v katerem so Hrvati izjavili, da so pripravljeni stopiti z Ogrsko v ožjo zvezo, ako se jim zajamči enakopravnost in avtonomija v sledečih zadevah: Zakonodaja in najvišja uprava v političnih, upravnih, verskonaučnih in justičnih zadevah ne morebiti predmet ožje zveze z Ogrsko. Ta člen 42. je kralj

sankcioniral in na podlagi tega člena se je sklenila hrvaško-ogrška nagodba l. 1868.

Stališče, ki so ga zavzeli Madžari nasproti nagodbenim pogajanjem, je najbolje označeno v znani adresi ogrskega deželnega zbora z dne 6. julija 1861. V tej adresi so Madžari izjavili sledeče: »Kar se tiče Hrvaške, ne zahtevamo, da naj naša numerična premoč nasproti manjšemu številu njih zastopnikov odločuje o zahtevah in pogojih, ki jih stavijo. Hrvaška ima posebno ozemlje, je ločena in ni bila nikdar Ogrski vtelesena (inkorporirana), temuč je bila z nami samo v zvezi, bila je naša družica, ki se je udeleževala naših pravic, naših dolžnosti, naše sreče in naše nesreče. Ako se torej Hrvaška kot dežela sedaj hoče udeleževati naše zakonodaje, ako se hoče prej z nami pogovoriti, pod kakimi pogoji je pripravljena stopiti v državnopravno zvezo z Ogrsko, ako v tej zadevi kot z narodom narod (političen narod = država) stopi z nami v dotiko, potem ne bomo odklonili te ponudbe.« S tem so Madžari izjavili, da priznavajo ne le ravnopravnost, ampak tudi državni značaj Hrvaške, zapustili so stališče, na katerem so stali od l. 1825—1848, ko so trdili, da je Hrvaška le provinca ogrske države, kar je l. 1848 izrazil Kossuth z besedami: »Kje je Hrvaška? Na karti je ne morem najti.«

Hrvati so res zaupali sirenskimi glasovom Madžarov. Prepričani so bili, da je vse to, kar so jim Madžari trdili o ravnopravnosti, avtonomiji itd., sveta resnica. Doba 40 let, odkar obstoja hrvaško-ogrška nagodba je pokazala ravno nasprotno. Madžarom je šlo samo zato, da Hrvate kolikor mogoče trajno priklenejo nase, da bi jih mogli potem finančno izkoriščati in da utrdijo svojo vladu tudi na Hrvaškem, odkoder potem ni več daleč do morja.

Dne 12. novembra 1865 je bil zopet sklican hrvaški sabor, da iznova začne razpravljati o državnopravnih odnošajih nasproti Ogrski. Dne 9. marca l. 1866 se je izvolila v ta namen posebna komisija 12 članov (regnikolarna deputacija) pod vodstvom škofa Strossmayerja, da se začno pogajanja z ogrsko regnikolarno deputacijo o nagodbi. Pogajanja niso rodila zaželenih sadov, ker so Madžari na vsak način hoteli imeti Reko, Hrvati pa niso v to privolili. Deloma zaradi nesrečnih dogodkov l. 1866, deloma zaradi prevelikih madžarskih zahtev so se pogajanja razbila.

Dne 17. februarja 1867 je sporočil cesar oziroma kralj ogrskemu deželnemu zboru, da je ogrska ustava, ki so jo Madžari l. 1848/49 izgubili, zopet vrnjena. Madžari so dobili ministrstvo in cesar je

sporočil, da se hoče dati kronati za ogrskega in hrvaškega kralja. Obenem je pozval hrvaški sabor, naj izvoli zastopnike hrvaškega naroda pri kronanju v Budimpešti. Hrvati so nato odposlali kralju dolgo adreso, v kateri prosijo, naj jim najprej vrne tiste dežele, ki pravno in historično pripadajo k Hrvaški, Medjimurje, Dalmacijo in Reko in naj jim da ustavopravno zagotovitev, da se, če se udeleže kronanja, iz tega ne bodo izvajale njim na škodo državnopravne posledice, ker nagodba z Ogrsko in Hrvaško še ni sklenjena. Kralj je na to odgovoril — z razpustom sabora. Kronanje v Budimpešti se je torej vršilo brez Hrvatov. Kmalu nato je cesar sankcioniral avstrijsko-ogrsko nagodbo dne 12. junija 1867, na Hrvaškem pa je imenoval za bana barona Levina Raucha in mu poveril nalogo, da izvede nagodbo z Ogrsko. Toda na podlagi starega volilnega reda to ni bilo mogoče, ker so narodnjaki imeli večino v saboru. Zato je Rauch vplival na kralja, da je oktroiral nov volilni red, in po tem so pri volitvah zmagali unionisti. Značilno je posebno to, da je bilo izmed 66 izvoljenih poslancev 34 uradnikov. Narodna stranka je dobila samo 14 zastopnikov. V saboru so imeli sedaj unionisti neomejeno gospodstvo. V kraljevinski odbor so bili izvoljeni sami unionisti. Ni se torej čuditi, da je bila nagodba sklenjena tako, kakor je bilo Madžarom ljubo. Hrvaška in ogrska deputacija sta izdelali načrt, ki se je potem predložil ogrskemu in hrvaškemu deželnemu zboru. V hrvaškem saboru se je razpravljalo o tem tako važnem vprašanju samo štiri dni, od 21.—24. septembra 1868. (Glej: Horvat »Najnovije doba hrvatske povjesti« str. 276—277.) Preden je bila končana glavna razprava, je predlagal poslanec Žuvič, naj se nagodba sprejme en bloc, kar je bilo popolnoma proti določbam poslovnika. Nagodba je bila sprejeta z ogromno večino glasov, proti njej so glasovali samo štirje poslanci. Sploh se moramo čuditi, kako malomarno so postopali hrvaški zastopniki (večjidelj »madžaroni« in hrvaški plemenitaši) že pri sestavljenju načrta za nagodbo, da so prepustili izdelovanje nagodbe — samo Madžarom. Zato je umljivo, da so tudi glede vsebine zmagali samo Madžari.

Hrvaško-ogrska nagodba je bila proglašena in velja kot temeljni zakon, na Ogrskem kot XXX., na Hrvaškem kot I. člen.

II.

Oglejmo si sedaj malo natančneje vsebino nagodbe! »Historično in na podlagi § 70 ima hrvaško-ogrska nagodba značaj mednarodne zvezne pogodbe«, trdi Pliverič. »Po najvišji sankciji

se vpiše ta pogodba — tako se glasi § 70 — kot skupen zakon Ogrske in Hrvaške, Slavonije ter Dalmacije v posebne zakonike teh dežel. Obenem se določa, da ta pogodba ne more biti predmet posebne zakonodaje pogodbenih dežel in da se sme izpremeniti samo na isti način, kakor je nastala, to je, če privolijo vsi tisti činitelji, ki so jo sklenili.«

Hrvaško-ogrška pogodba obsega dva dela, državnopravno in finančno pogodbo. Prva je sklenjena na nedoločeno dobo, finančna pogodba pa se obnovi vsakih deset let (zadnja je iz l. 1906). Kot najvažnejša načela, na podlagi katerih je osnovana hrvaško-ogrška pogodba in ki so pravzaprav edina pridobitev Hrvatov, poudarja dr. Kadlec sledeče določbe :

1. Hrvaška in Ogrska urejmeta svoje medsebojno državno-pravno razmerje kakor samostojni pogodbeni stranki. V § 1 se govori o državnem združenju, ne o državni enoti. Hrvaška in Ogrska ne tvorita ene države, ampak samo realno zvezo dveh konfederiranih držav.

2. Da je Hrvaška res samostojna država nasproti Ogrski, to ni izraženo samo v načinu in zunanji obliki, kako se urejuje in se bo tudi v bodoče urejevalo vzajemno razmerje med Hrvaško in Ogrsko, ampak se v § 69 izrecno pravi, da imajo Hrvati svoje »posebno, od Ogrske ločeno ozemlje« in da so poseben politični narod. Na celem hrvaško-slavonskem ozemlju je hrvaščina edini uradni jezik zakonodaje, uprave in pravosodja (§ 56). Tudi za organe skupne hrvaško-ogrške vlade je na Hrvaškem in v Slavoniji samo hrvaški jezik uradni jezik (§ 57). Hrvati se smejo posluževati hrvaškega jezika ne-le v skupnem državnem zboru v Pešti, ampak celo v delegacijah (§ 59). Zato je bilo popolnoma proti nagodbi, ko je ogrski trgovski minister Kossuth l. 1907. predložil osnovo zakona, s katerim se uvede madžarščina kot uradni jezik na vseh hrvaških železnicah. Uzakonjenje takozvane železniške pragmatike so Hrvati preprečili z obstrukcijo. Ko je ogrska vlada videla, da ta zakon ne prodre, ga je zopet odtegnila. Izjavila je pa, da, česar ni dosegla z zakonom, izvede z naredbo. Posledica je bila, da se je na Hrvaškem menjala vlada. Za Pejačevićem je sledil Rakodczay in za njim sedanji ban Pavel Rauch. Vprašanje, kaj bo z železniško pragmatiko, pa še sedaj ni rešeno.

3. Hrvaško-ogrška pogodba se je izdala v posebnem hrvaško-ogrskem originalu; ravnotako kraljeva diploma, v kateri kralj pri kronanju obljubi in priseže, da bo varoval in branil hrvaško ustavo.

V § 1—4 se avtentično tolmačijo in določajo tiste skupne zadeve, ki baje izvirajo iz pragmatične sankcije, kronanje, kraljeva diploma in nedeljivost dežel hrvaške in ogrske krone. Ta nedeljivost pa traja tako dolgo, dokler ne izumrjejo potomci Karlovi, Jožefovi in Leopoldovi. Potem imajo Ogrri pravico voliti svojega bodočega vladarja, dočim ostanejo Hrvati še nadalje pod habsburško vlado.

Mnogi politiki in znanstveniki posebno pa pristaši Starčevičeve stranke so ugovarjali, češ, da iz pragmatične sankcije še nikakor ne sledi teritorialna celokupnost Hrvaške in Ogrske, da se ta nedeljivost ozira na vse dežele v okvirju avstrijsko-ogrske monarhije kot celoto, meje med posameznimi deželami pa se lahko izpreminjajo. To je odvisno od krajevnih in časovnih razmer, od notranjega političnega položaja in od smotrno (oz. nesmotrno) urejene uprave.

Katere zadeve so po nagodbi l. 1868 Hrvaški in Ogrski skupne in katere ne? V tem oziru določa § 3, da morata imeti Hrvaška in Ogrska skupno zastopstvo, zakonodajo in eksekutivo najprej v tistih zadevah, ki so Avstriji in deželam ogrske krone skupne. Te zadeve so: zastopanje države na zunaj (ministrstvo zunanjih zadev), vojaštvo in mornarica, sklepanje mednarodnih državnih pogodb, finance z ozirom na skupne izdatke, dalje stvari, ki se določajo z obojestranskim dogovorom, kakor vojni sistem in razne gospodarske zadeve, ki so natančneje našteje v avstrijsko-ogrski nagodbi. Razen teh za celo državo skupnih zadev imata še Ogrska in Hrvaška nekatere posebne skupne zadeve. Pliverič jih imenuje quasiskupne. Te so: 1. dovoljevanje izdatkov za dvor 2. dovoljevanje vojaških novincev in oskrbovanje vojaštva (§ 7). Hrvatom se je dovolilo, da se bodo vojaški novinci iz Hrvaške, Slavonije in Dalmacije uvrščali predvsem v domače polke, vojaški novinci iz Primorja pa med mornarje.

4. Skupne so dalje po § 8 finance in nekatere gospodarske zadeve, ki so natančneje določene v takozvani finančni nagodbi. Za svoje avtonomne zadeve in v pokritje upravnih stroškov dobiva Hrvaška na podlagi zadnje finančne nagodbe, ki velja od 1. januarja 1904, 44⁰/₁₀ svojih dohodkov. Prej je bila določena pavšalna vsota 4,400.000 K za hrvaške avtonomne zadeve, ki se naj krije s 45⁰/₁₀ hrvaških dohodkov (takozvana tangenta), dočim se je porabilo ostalih 55⁰/₁₀ dohodkov za skupne hrvaško-ogrske izdatke (kvota). Pri tretji finančni nagodbi z dne 10. decembra 1889

se je kvota zvišala za 56⁰/₀, tangenta pa znižala na 44⁰/₀. Tako je ostalo tudi pri zadnji finančni nagodbi. Vendar se je razmerje, po katerem Hrvaška prispeva za skupne izdatke v toliko izpremenilo, da se je zvišala kvota (takozvani ključ) od 7·935⁰/₀ na 8·127⁰/₀. Torej teh 8·127⁰/₀ izdatkov, ki pripadajo na Hrvaško (ostalih 91·873⁰/₀ vseh skupnih izdatkov plača Ogrska), se plača z 56⁰/₀ hrvaških dohodkov (direktnih in indirektnih davkov itd.), s hrvaško kvoto. Določeno je pa, ako 44⁰/₀ hrvaških dohodkov ne zadostuje za avtonomne stroške, da Ogrska doplača ostalo vsoto. V nasprotnem slučaju pa, ako Hrvaška s 56⁰/₀ svojih dohodkov ne more poplačati 8·127⁰/₀ skupnih izdatkov, ni dolžna več prispevati, tudi tedaj ne, ako se hrvaške finance pozneje zboljšajo. Dasi je ta določba na videz zelo ugodna za Hrvaško, vendar zanjo nikakor ni častna. Po pravici trdi dr. Kadlec, da igra Hrvaška vsled tega nečastno vlogo insolventnega dolžnika, kajti zdi se, kakor da bi Ogrska morala plačevati za hrvaške avtonomne zadeve, ako so hrvaške finance slabe. V resnici je pa ravno narobe. Hrvaška pravzaprav ne dobiva niti 44⁰/₀ svojih dohodkov in plačuje veliko več kot 56⁰/₀, ker Hrvati ne nadzorujejo strogo, kako Madžari gospodarijo s hrvaškim denarjem. Žalostno, pa resnično!

Ko je bila nagodba l. 1868 sklenjena, se Hrvati niso niti toliko potrudili, da bi preiskovali, ali je vsota, ki se določa in dovoljuje za skupne hrvaško-ogrške zadeve, resnično tolika. Proračun za skupne izdatke ni bil ločen od ogrskega, dasi je to v nagodbi l. 1868 izrecno predpisano. Zato so madžarski finančni ministri dolgo časa postavljali med skupne izdatke tudi take vsote, ki so se potem porabile za čisto avtonomne — ogrske potrebe.

Velika napaka je bila v tem oziru že v prvi finančni nagodbi, ker ni obsegala strogih predpisov o sestavljanju računov za skupni proračun. V zadnji nagodbi l. 1906 se je storil v tem oziru velik korak naprej, ker se je izrecno označilo, kateri izdatki naj bodo skupni in kateri ne.

V skupnih zadevah imata torej Ogrska in Hrvaška skupno ogrsko-hrvaško vlado, skupnega ministrskega predsednika, kadar predseduje skupnemu hrvaško-ogrskemu državnemu zboru, skupnega finančnega in domobranskega ministra in ministra za trgovino in prometna sredstva (komunikacije). Drugi ministri so samo ogrski ministri: minister za notranje zadeve, za uk in bogočastje in poljedelski minister.

V skupnem hrvaško - ogrskem ministrstvu imajo Hrvati še posebnega »hrvaškega« ministra brez portefeuille-a. »Ta minister je — po § 44 — član ministrskega sveta s posvetovalno pravico in je odgovoren skupnemu državnemu zboru.« Posebna naloga je, da posreduje med Nj. Veličanstvom in hrvaško deželno vlado. Vse, kar poroča ban hrvaškemu kralju, mora poročati le po hrvaškem ministru-rojaku.

V vseh drugih zadevah, ki v tej nagodbi niso pridržane skupnemu državnemu zboru in osrednji vladi, ima Hrvaška, Slavonija in Dalmacija gledé na zakonodajo in eksekutivo popolno avtonomijo (§ 47). Avtonomija obsega notranje upravne zadeve, šolstvo in bogočastje ter pravosodje v vseh inštancah razen pomorskih sodišč (§ 48). Na čelu hrvaške vlade stoji ban, ki je odgovoren hrvaškemu saboru. Imenuje ga kralj po priporočilu in s sopodpisom ogrskega ministrskega predsednika. Ban mora biti civilnega stanu. Vojaške oblasti ne sme imeti (Jelačić!).

Ako čitamo hrvaško - ogrsko nagodbo, se nam na prvi pogled zdi, da so Hrvati še vendar dobili zelo veliko pravic. In resnično, ako bi se nagodba izvrševala dosledno in do pičice tako, kakor se glasi, ako Madžari ne bi prezirali, oziroma drugače tolmačili teksta nagodbe (n. pr. določbo o uradnem jeziku) in ako ne bi ravnali popolnoma proti nagodbi, bi bile danes na Hrvaškem drugačne razmere. Kar so Čehi zahtevali v svojih temeljnih ali fundamentalnih člankih l. 1871, česar pa žalibog niso dosegli, to so izvojevali Hrvati l. 1868, namreč ustavopravno zagotovitev hrvaškega državnega prava. Vendar so Hrvati dobili veliko manj, nego jim historično in pravno pripada. Nedostatki nagodbe so res tako veliki, da so ugovori in pritožbe proti njej popolnoma upravičene in le naravno se zdi, ako Hrvati niso zadovoljni z nagodbo.

Glavni ugovori proti hrvaško-ogrski nagodbi so sledeči:¹

1. Skupni hrvaško-ogrski organi (ministri) niso ločeni od ogrskih. Dočim bi kot skupni organi morali pospeševati blagor obeh združenih držav, so na drugi strani kot organi avtonomne ogrske vlade prisiljeni se potegovati za ogrske koristi. Tako je n. pr. finančni minister organ skupne vlade, kadar gre za skupne zadeve, obenem je pa tudi organ avtonomne ogrske vlade. V modernem ustavnem in državnem življenju se zahteva, da naj

¹ Glej: Dr. Horvat, Najnovije doba hrvatske povjesti, stran 277—278.

bodo organi za skupne zadeve in avtonomni organi kolikor mogoče ločeni. Tega pa hrvaško ogrska-nagodba ne določa.

2. Hrvaška ustava je premalo zavarovana proti slučajnim napadom madžarskih skupnih organov na hrvaško avtonomijo (železniška pragmatika). Takozvani »hrvaški« minister v skupnem ministrstvu ni odgovoren hrvaškemu saboru, kakor bi bilo edino pametno, ampak skupnemu državnemu zboru (t. j. Madžarom). Dasi je poklican zastopati hrvaške koristi, se vendar imenujejo za ministre taki ljudje, ki so večinoma Hrvatom sovražnega mišljenja. Tudi ban, ki bi imel v prvi vrsti nalogo, braniti hrvaško ustavo in svobodo, je vedno le organ madžarske vlade v Pešti. Nagodba namreč določa, da imenuje bana kralj na priporočilo in s sopodpisom ogrskega — t. j. madžarskega ministrskega predsednika. Za bana se torej imenujejo večjidel samo taki ljudje, ki so vseč madžarski vladi, torej Madžari. Pravih banov, ki bi bili res kaj storili za hrvaški narod, je bilo po nagodbi še bore malo, Mažuranič in Pejačević, ki pa nista dolgo vladala. Pač pa so Hrvati imeli Rauche, Khuena Hedervaryja, ki je tlačil hrvaški narod 20 let, in druge. Dalje hrvaški ban ne sme biti vojaški dostojanstvenik, dočim so ogrski ministri lahko celo generali. Zakaj so Madžari zahtevali to določbo, je pač umevno. Bali so se Jelčića II.

3. Z nagodbo so Hrvati prepustili veliko pravic, o katerih je prej odločeval sabor, skupnemu državnemu zboru. S § 7 so Hrvati izgubili staro pravico, dovoljevati vojaške novince in skrbeti za obrambo domovine. § 8 je izročil vse hrvaške finance skupnemu državnemu zboru. S § 9 se je odvzelo hrvaškemu saboru mnogo pravic v važnih gospodarskih zadevah: zakonodaja o denarju, bankah, meri in utežih, o trgovskem, meničnem in rudniškem pravu, o železnicah, poštah, brodarstvu in trgovini, dalje po § 10 zakonodaja o obratih, potnih listih, o državljanski in domovni pravici (indigenat), o redarstvu nad inozemci in o neprireditnih društvih. Po § 15 dobiva Hrvaška za svoje avtonomne potrebe samo malo vsoto 4,400.000 K, dočim se vse drugo porabi za skupne izdatke. Ta določba se je sedaj toliko izpremenila, da se prepušča za avtonomne stroške redno 44⁰/₁₀ hrvaških dohodkov. Vendar se pri razdeljevanju denarja ne vrši stroga kontrola, tako da dobivajo Hrvati v resnici mnogo manj ko 44⁰/₁₀. V gospodarskem oziru je torej Hrvaška na slabšem ko katera koli avstrijska dežela. Kaj pomaga Hrvatom državno pravo, avto-

nomija glede šolstva, notranjih zadev in pravosodja itd., ako pa nimajo potrebnih finančnih sredstev, ker so v gospodarskem oziru popolnoma odvisni od Madžarov. Poglejmo samo, koliko prispevajo Ogrri za skupne avstrijsko-ogrske izdatke! Komaj 36·40/0. Kar se tiče pravic, so seveda z Avstrijo popolnoma enakopravni, pri razdeljevanju bremen pa se uporablja ključ 30 : 70 (državni dolg), ali po novi nagodbi 36·4 : 63·60/0. Po hrvaško-ogrski nagodbi pa je ravno narobe. Hrvaška ne prispeva po načelu aritmetične enakosti, ampak celo 560/0, oziroma še več. Gospodarski moment je torej najsilneje proti hrvaško-ogrski nagodbi. Hrvati bi se morali zavedati, da je ravno gospodarska moč podlaga in pogoj politične in kulturne neodvisnosti in sploh vsakega napredka. Le gospodarsko, kulturno in нравno močen narod more tekmovati z močnejšimi sosedi. Nazadovanje in odvisnost na gospodarskem polju pa pomeni ne-le politično, ampak tudi kulturno smrt vsakega naroda.

4. Po § 22 ima ogrski finančni minister na Hrvaškem izvrševalno pravico (eksekutivo) glede direktnih in indirektnih davkov, loterije, monopola, kolkov in pristojbin.

5. Hrvaški zastopniki v skupnem državnem zboru nimajo kolektivne glasovalne pravice, kakor so jo imeli pred l. 1790/1791, ampak samo osebno glasovalno pravico. Kadarkoli torej nastane boj med hrvaškimi in ogrskimi interesi, odločuje večina na škodo Hrvatom; kajti Hrvati imajo po starem volilnem redu v nižji zbornici samo 40 poslancev, ki se volijo indirektno, namreč iz sabora, ki so pa seveda v manjšini nasproti madžarskim poslancem.

6. Po § 48 nima Hrvaška pravosodne oblasti glede pomorskega prava, četudi je morje Hrvaško.

7. Največje ogorčenje med Hrvati pa je vzbudil § 66 hrvaško-ogrske nagodbe. V hrvaškem tekstu se glasi: Mesto, luka in okraj Reka tvorijo posebno, ogrski kroni pridruženo telo (separatum sacrae regni coronae adnexum corpus), o čigar posebni avtonomiji in s to spojenimi zakonodajnimi in upravnimi razmerami se sklene po deputacijskih pogajanjih med ogrskim državnim zborom, hrvaškim deželnim zborom in mestom Reko s skupnim sporazumom posebna pogodba. V madžarskem tekstu hrvaško-ogrske nagodbe pa se glasi, da se mesto Reka, luka in okraj pridruži ogrski kroni. Pogodba, o kateri se govori v hrvaškem tekstu, še do danes ni sklenjena. Ogrri so se lepo mirno polastili Reke, ne

da bi koga vprašali, ali imajo pravico do tega. Madžarom je šlo pri tem za velevažno gospodarsko vprašanje, namreč, da pridejo v dotiko s svetovnim prometom in trgov, da pridejo do morja. V gospodarskih vprašanjih pa velja dandanes bolj ko kdaj poprej načelo: Macht vor Recht!

8. V hrvaško-ogrški pogodbi se omenja tudi Dalmacija. Ban se imenuje še vedno: Banus Croatiae, Slavoniae, Dalmatiae. Hrvaška kraljevina se imenuje »troedina« kraljevina. In vendar spada Dalmacija še vedno k Avstriji. Tudi v tem oziru je torej hrvaško-ogrška pogodba nepopolna.

9. Znano dejstvo je tudi, kako madžarski politiki in »znanstveniki« tolmačijo tekst pogodbe, n. pr. da je madžarski jezik tudi na Hrvaškem kot uradni jezik dovoljen, ker ni v pogodbi nikjer izrecno prepovedan. Da taka interpretacija bije vsem zakonom logike in razuma v obraz, to jih pač malo skrbi.

Našteli bi še lahko mnogo drugih ugovorov proti sedaj veljavni hrvaško-ogrški pogodbi. Vendar naj to zadoščuje. Že iz tega je jasno, da taka pogodba ni in ne more biti na korist hrvaškemu narodu, da ovira njegov gospodarski in kulturni napredek in da ga spravlja v vedno večjo gospodarsko in politično odvisnost od Madžarov.

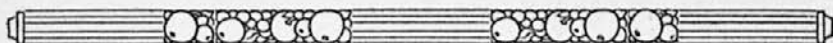
Večkrat se je že dvignil hrvaški narod proti vladohlepnosti in »gosposki morali« (Herrenmoral-Nietzsche) nikdar sitih Madžarov, junaško se je boril za svoje pravice in ni se pomišljal v tem boju žrtvovati celo krvi in življenja. Zgodovina je dovolj jasno pokazala, da so prijateljski stiki med Hrvati in Madžari nemogoči. Zato se pa zdi naravnost vnebovpijoč greh, ako se celo med Hrvati najdejo ljudje, ki zagovarjajo zvezo Hrvatov z Madžari — proti Avstriji.

Samo ena pot preostaja Hrvatom: proč od Pešte, boj proti pogodbi! Iskati si morajo zaveznikov, ki so jim bratje po krvi in mišljenju, s katerimi jih veže jezikovna sorodnost, naravna lega in zgodovina! In ti zavezniki so Slovenci. Jugoslovanski narodni in politični ideal mora biti: zedinjenje Jugoslovanov v posebno državno celoto v okvirju avstrijsko-ogrške monarhije. Trializem sicer ne more biti končni cilj, ampak federalistična Avstrija. Toda trializem bo prehod k združeni veleavstrijski državi na podlagi narodne avtonomije.

A jugoslovanski narodi ne smejo lenariti in držati rok križem. Pripravljati morajo tla jugoslovanski narodni avtonomiji. Z vzajem-

nim delovanjem na kulturnem in gospodarskem polju morajo ustvariti mogočno organizacijo vseh Slovanov na jugu monarhije! K temu pa treba kapitala, duševnega in gmotnega. Odtod zahteva slovenskega vseučilišča v Ljubljani in reciprocitete zagrebškega vseučilišča. Na znanstvenem polju se moramo zblížati, kar je naloga univerz. Potrebujemo pa tudi gmotnega kapitala. »Hled'te zbohatnout!« (Skušajte obogateti!) Tako je rekel veliki češki politik dr. Rieger deputaciji Slovakov, ki so ga prišli obiskat in vprašat za svet ob priliki narodnopisne razstave v Pragi l. 1895. Isto velja tudi za Jugoslovane. Skušajo naj obogateti! Dvigniti se morajo na gospodarskem polju! Zadružna misel, ki je takorekoč plod slovanske narodne individualnosti, mora Jugoslovane združiti. Pa ne-le na polju zadružništva, ampak tudi na polju trgovine in industrije se morajo osamosvojiti. Malokateri narod ima tako ugodno naravno lego, kakor jo imajo prav Jugoslovani, in to, kar jim nudi že sama narava, morajo izrabiti. Potem je bodočnost jugoslovanska.

Viri: Dr. Pliverič: Beiträge zum ungarisch-kroatischen Bundesrechte, Der kroatische Staat, Spomenica o državno-pravnih pitanjih hrvatsko-ugarskih (Zagreb, 1907). Dr. Kadlec: O chorvatské ústavě (v češkem časopisu Osvěta, letošnji dve številki). Dr. Horvat: Najnovije doba hrvatske povjesti, izdala »Matica Hrvatska« leta 1906. Dr. Bernatrik: Österreichische Verfassungsgesetze.

Slovanske besede v slovenščini.

Anton Breznik.

Slovenski pismeni jezik se je v novejši dobi zelo obogatil z besedami in izrazi naših močnejših bratov. To je bil eden najlepših sadov slovanske vzajemnosti, kakor jo je sprožil Kollár in so jo posamezni slovanski rodoljubi obračali v prid vsak svojemu narodu. Kako se je po tej slovanski zavesti izpremenil naš jezik, nam slika že Stritar v svojem Drobižu:

Prej »brali« smo, zdaj »čita« se
 »Povestnica« — prej, »zgodovina«;
 »Zrak« ali »vzduh«? borita se
 Taistega očeta sina!

Zbrani spisi, VII., 117.

Slovanska vzajemnost je po tem potu koristila vsem južnim Slovanom, torej ravno malim slovanskim rodovom, ki so si za razcvet svoje kulture vzeli od severnih Slovanov izraze, kateri so bili pri teh že dobro v rabi. Tako imajo Bólgari cele vrste besed in izrazov iz ruščine, h kateri se vedno bolj nagibajo, tako da je v škodo ostalim južnim Slovanom, ki bi se imeli bližati srbohrvaškemu jeziku, ker je najmočnejši in najlepši med njimi. Srbi s Hrvati si izposojajo mnogo pri Rusih in Čehih, jako malo pri Poljaki. Podobno smo dobili Slovenci največ besed od prvih dveh bratov (Rusov in Čehov), zraven pa seveda stopili še v živjšo zvezo s srbohrvaškim jezikom, ki je po svoji moči in naravni bližnjosti za nas prvi vir izposojevanja. Brez medsebojnega izposojevanja celo močni severni Slovani niso mogli ostati, ker je potreba novih besed vsled tako razcvitajoče se kulture velika.

Slovanska vzajemnost je obrodila na ta način pri narodih lepe sadove, toda mnogo se je pokazalo vmes tudi nepriemernega in nerabnega, kar bo treba iztrebiti. Za marsikoga bo morebiti naše vprašanje o tem popolnoma odveč, češ kar smo si izposodili od drugih Slovanov, naj ostane nedotekljiva svetinja, čeprav ne odgovarja vse do zadnjega našemu jeziku in če tudi je vmes kaj nepotrebnega, saj je navsezadnje le — slovanska skupna last. Res, zavest slovanske skupnosti nas je zazibala v tako lepe sanje, da nismo gledali pri izposojanju na nič drugega nego na — slovansko vzajemnost: kar je slovanskega, se sme sprejeti, kdo bi se oziral pri tem na kak kriterij! Tako so se nam namnožile v jeziku slovanske besede, s katerimi je velik križ, ker jih rabimo ali v napačni obliki ali pa so nam celo odveč. Ali če smo se tega vprašanja doteknili, se zopet ni treba bati, da bomo vzdignili vojsko zoper vse, kar ni prav čisto slovensko, temuč hočemo dati s tem izposojevanju le zdravo podlago, da se bo to, kar se je vršilo dosedaj brez vsakega načrta in pazljivosti pri oblikah, godilo zanaprej v znanstveno opravičenih mejah.

Ozir na slovansko vzajemnost se je pri nas jemal že toliko časa, odkar je naša pisava v navadi. Umevno! Mali narod bi se rad ponašal na svetovnem pozorišču, in tu velja le, kar je velikega, mogočnega, razširjenega; odtod poskusi Vergerija, Kumerdeja in naslednikov, skovati za vse Slovane neki vseslovanski jezik; odtod poskusi v dobi ilirizma, zliti vsaj južne Slovane v en narod; odtod poskusi novejših naših rodoljubov, pritegniti vsaj Slovence k Srbohrvatom (prim. dr. Fr. Ilešič, O pouku slov. jez.,

Sl. Šol. M. 1902, str. 68—81). Ako hočemo biti resni, ima edino ta poslednji poskus v marsičem zdravo podlago; o vseh drugih govoriti, bi bilo z ozirom na sedanost in preteklost prazno delo. Da je temu res tako, bomo pokazali pozneje, ko bomo govorili posebe o zvezi s Hrvati in Srbi. Zato je n. pr. izmed željâ naj-novejšega zagovornika teh idej, dr. Ilešiča, naj bi se Slovenci bližali drugim Slovanom, izvedljiva le ta, ki nas vzbuja, naj bi se bližali Srbohrvatom (prim. l. c. 80). Sicer pa dr. Ilešič s tem ko poudarja, da se povzdignimo na srbohrvaško stališče, razpršuje sam svoje želje, katere zastopa glede na bližanje z ostalimi Slovani. Njegova načela so: »Bodi nam kolikor mogoče znano skupno gradivo; izmed več izrazov volimo onega, ki ga imajo drugi Slovani, najsi pri nas tudi ni najbolj navaden; ne iščimo zakotnih slovenskih lokalizmov, ampak jemljimo rajši besede večjih slovenskih literatur« (str. 80): — vse to, pravim, si pobija sam s tem, ko priporoča na isti strani svoje knjige rekoč: »Pred vsem je treba in je edino naravno, da se povzdignemo na srbsko-hrvaško stališče«. To je resnično; ravnotako pa je iz istega stališča resnično, da je brezplodno vse sanjavo navdušenje za vse slovensko bližanje, ker se mu ravno srbohrvaški filologi zelo upirajo, kar pač dr. Ilešiču samemu ni neznano. S tem ko bi sprejeli srbohrvaško stališče, je konec besedi o slovenskem bližanju. Zakaj stališče najtehtnejšega srbohrvaškega slovničarja Maretića (Rad 1892, CVIII, 75) je: »... u primanju tuđjih elemenata (med te šteje tudi ruske, češke in poljske besede) u književni jezik treba ... uzimati samo ono, što je doista potrebno i što duh dotičnoga jezika može podnijeti«. Zato kliče (str. 70): »Što će nam ruskinje: dozvoliti, izlišan, izviniti, ogroman, opširan, pobornik, pokrovitelj, posjetiti, kad imamo svoje riječi: dopustiti, zališan, oprostiti (ispričati), golem, prostran, zatočnik, zaštitnik, pohoditi? Ne bi nam trebalo ni češkinja: dostatan, opetovati, pronevjeriti, veleban, kad se mjesto njih može lijepo hrvatski reći: dovoljan, ponavljati, potkrasti, veličanstven«. Enake misli zavzema v svoji Gramatici hrv. ili srpskoga jezika, 1899, 628: »Nijesu sve riječi iz ruskoga i češkoga jezika potrebne i dobre. Nepotrebne su one, za koje ima u hrvatskom jeziku dobrieh zamjena«. To stališče je zdravo, zato se ga hočemo poprijeti tudi mi ter moramo z druge strani zavračati ozkosrčnost takih, kakor je n. pr. profesor V. Rožić (Barbarizmi u hrv. ili srp. jeziku, U Zemunu, 1904), ki hodi v sovraštvu do slovenskih besed tako daleč, da svari pred vsako besedo, o kateri čuti,

da je ruska ali češka; tako n. pr. brani rabiti: dejstvovati, iskustvo, izraz, načitan, naslov, odnošaj, opseg, skroman i. t. d., češ to je rusko, češko ali staroslovensko! Mi se ne postavljajmo na stališče Prešernovega pisarja, da

»Besed se tujih boj, ko hud'ga vruga«,

nasproti pa zopet ne bomo sprejemali za zlato vsega, kar pade kakemu drugemu slovanskemu narodu iz ust. Minuli so časi, ko so se naši pesniki in rodoljubi navduševali sè Zupanovo pesnijo »Krajnec dolžen hrovatenja«, ki jo je zložil v vzcvetelem ilirizmu:

Bukve glagolic berimo!
Dedov Kremlja bister vir!
Zraven krajnskih poiščimo
Lep Cirilovi psaltir.
Vuka pesme pridenite
.....
Vse djat' svoje Krajna smé
Od Skiaptrov do Šamanov,
Od Kitaja do Udin.

Kr. Čbelica, 1831. 38.

Trezni možje so bili za Prešerna, ki je Jak. Zupanu odgovoril v III. zvezku Kr. Čbelice tako-le:

Ptujo-besedarjem.

Sonet.

Ne bod'mo šalobarde! Moskvičanov,
Gorenci moji, knige mi berimo,
In kar nam všeč bo, uzmat' se učimo
Od bogmejev na meji Otomanov.
Iz kotov vsih od Skjaptrov do Šamanov
Takó, ko srake gnjezdo, vkup nosimo
Besede ptuje, z njim' obogatimo
(Ne bod' jih treba) jezik Ilirjanov!

Zarés prekóslil homo vse narode,
Nar starsi med jeziki jezik bode,
Ki se iz té čobódre bo naredil;
Zakaj govor'li homo to v Emoni,
Kar žlobodral' takrat so v' Babiloni,
Ko je zidarjem Bog pogovor zmedil.

Da, brali smo bukve glagolic, sprejeli besed slovanskih narodov, ki bivajo od Skiaptrov do Šamanov, od Kitaja do Udin, toda ohraniti moremo samo take besede, ki so nam na kakoršenkoli način potrebne, to je tiste, za katere nimamo doma

primernih in dobrih izrazov ali če jih sploh nimamo ne. Prezirati domače dobre in lepe besede, pa jemati rajši besede večjih slovanskih literatur, se pravi, oddaljevati se od samega sebe, da bi se bližali drugim! Ne »kar nam všeč bo«, temuč kar je potrebno, smemo jemati v naš jezik; in to velja zlasti za izposojevanje od severnih Slovanov. Večjo prostost bi si smeli dovoliti le za srbohrvaški jezik. Zakaj Srbohrvatje so nam najbližji ne le po jeziku temuč tudi po zemeljski legi, tako da moremo imeti z njimi bližje gospodarske in znanstvene zveze. Mi ne moremo imeti za vse Slovane enake vzajemnosti, za Hrvate isto kakor za Ruse, temuč največjo za tiste, ki prebivajo z nami na skupni zemlji, s katerimi imamo tudi skupno življenje, ne samo jezik. Nam so najbližji Hrvati in Srbi. Zato se v jeziku povsod, kjer nimamo domačih besed, zatecimo najprej k srbohrvaščini; zlasti novih izrazov ne kujmo na svojo pest, temuč pogledimo prej pri Srbohrvatih, če imajo kaj primernege; če se pripeti, da imamo voliti med severno slovanskim in srbohrvaškim izrazom, si vzemimo srbohrvaškega (n. pr. rajši srbohrvaški zaščitnik, nego rusko pokrovitelj). Kolikega pomena so za nas Hrvatje, so čutili slovenski pisatelji in razumniki že od prvih početkov. Krelj, Bohorič, Dalmatin, Japelj, Vodnik, Zupan — so se naslanjali nanje še pred ilirizmom; pozneje pa je bila zveza še tesnejša. In te tradicije moramo živahno nadaljevati. Seveda pa nastane vprašanje, kako daleč sega skupno delovanje. Ali naj pisavo počasi popolnoma prepredemo s hrvaškimi besedami, ali celo pohrvatimo? V čem naj se zveza sploh kaže? To so vprašanja, ki se tako napačno pojmujejo in tako slabo rešujejo! Mi smo namreč navajeni, da vsako stvar, katero kdo začne, brž posplošimo in raztegnemo do konca; enako je sè zvezo s Hrvati. Ako se pozivljamo, da se vežimo s Hrvati, to je, da se gospodarsko in kulturno podpirajmo, da zlasti večja gospodarska in znanstvena podjetja vstanavljamo skupno i. t. d., nima vse to nič opraviti — s pisavo! Zakaj gospodarska, znanstvena in slična zveza — na to se tako rado pozablja — zadeva le posameznike, in to izobraženejše posameznike, ne pa celega ljudstva; pisava pa zadeva ves narod do zadnjega moža in do zadnje žene. Kdor hoče torej zvezo tudi v pisavi, ta sploh ne vé, kaj je pisava ali pisni jezik. Kaj je pisava, je indirektno dobro povedal V. Bežek (Zaščitnikom Levčevega pravopisa v pr., Ljublj. Zvon, 1901) na mestu, kjer govori o bistvu pravopisa; in kar je dobro

za pravopis, ki je le lastnost pisave, velja v tem višji meri za pisavo samo, ki je nositeljica te lastnosti. Ta pravi tukaj, čemur ni še nihče oporekal: »... pravopisna veda ali vsaj njeni rezultati... so... namenjeni v praktično porabo vsem pišočim slojem narodovim ter... morajo biti... prozorni in lahki... Baš prenapete akribije so kakor nalašč ustvarjene za to, da monopolizujejo znanje pristnega slovenskega pravopisa kot last najožjega izvoljenega kroga. — Pravopis... (naj bo) tako prikupljiv in lahak, da se ga lahko polasti nestrokovnjaška množica, *οἱ πολλοί*, katerim je pravopis namenjen« (str. 395, podobno str. 400). Enako dobro označuje pravopis v spisu Zaščitnikoma L. pr. vnovič v preudarek, ko našteva med drugimi sledeče lastnosti pravopisa: »Konservativnost, prirojena duševna ‚vis inertiae‘, ki zabranjuje vsako nepotrebno in lahkomišno novoto«; dalje: »težnja po preprostosti, ki postaje tem bolj intenzivna, ... čim bolj sta pisateljem jezik in pravopis zgolj sredstvi za doseg realnih namenov« (l. c., 846). — V resnici pametna označba pravopisa in pisave same! Pisava je za vse ljudstvo, da vsak posamezen ud narodov doseže neko splošno kulturo. Zveza s Hrvati ali kakim drugim slovanskim narodom pa ne spada v to široko področje, ampak zadeva le izvoljeni krog izobraženejših ali sploh interesiranih posameznikov. Ker pa pisava ni samo za te, temuč tudi za druge, ki pri zvezi ne morejo biti bliže vdeleženi, se v pisavo ne sme vrvati jezik, ki splošno ni razumljiv, če hočemo, da je pisava še za to, za kar je, namreč »zgolj sredstvo za doseg realnih namenov«. Toda neogibno potrebno je, da znajo srbohrvaški ali kak drugi slovanski, zlasti ruski jezik vsi tisti posamezniki, ki so pri zvezi vdeleženi! Glede izobraženih posameznikov se do pičice strinjamo z dr. Ilešičem, ki želi v srednji šoli srbohrvaščino namesto stare slovenščine in učenje slovenščine vzporedno s srbohrvaščino i. t. d. str. 81. l. c. Tu, tu je treba pritiskati na slovansko vzajemnost; naj bi ne bilo niti enega slovenskega izobraženca ali narodnega delavca, ki bi ne znal srbohrvaški, da bi mogli gospodarsko in znanstveno kulturo više dvigniti! Drugih razlogov proti mešanju našega jezika ne bom zavračal, ker jih je že p. Stanislav Škrabec sijajno pobijal, n. pr. »Cvetje« V, 3; XV, 5; XX, 1. Sicer se pa za slovensko pisavo v celoti ni bati, da bi se kar nekega lepega jutra pohrvatila ali porusila. Pri naših ljudeh, ki se vijejo in stokajo že, če jim svetuje kdo kako majhno pa za naš slabi pravopis potrebno re-

formo — pri takih ljudeh se tako radikalne reforme ne bodo posrečile. Koliko let n. pr. priporoča že p. Škrabec nekaj reform v naši pisavi, izmed katerih bi nas vsaj nekatere približale srbohrvaščini, nekatere pa izboljšale pravopis, da bi se mogel meriti z dobrim hrvaškim, pa »kao da je govorio u vjetar«, kakor mu je rekel nekoč Valjavec v Radu!

Ker hočemo torej vztrajati pri svojem jeziku, katerega smo povzdignili do časti knjižnega jezika, smo mu dolžni dati pravico, ki mu gre povsod, kjer ima sam dobre in prave izraze; v tem o kakem bližanju ne more biti govora.

Toda v primerih, kjer ima srbohrvaščina boljše besede in izraze kakor naša slovenščina, dalje v pravopisu, ki je le slučajna posoda jezika, v takih in enakih primerih se mali narodič lahko z veliko koristjo naslanja na srbohrvaščino. In da jemljimo izraze za nove pojme in sploh za vse, kar sami nimamo od Srbohrvatov, mi ni treba zopet ponavljati. Vse to bližanje pa zadeva seveda le Srbohrvate; glede ostalih Slovanov, zlasti Rusov in Čehov ne moremo zavzemati drugačnega stališča, kakor je prej omenjeno Maretičevo: »uzimati samo ono, što je doista (zares) potrebno«.

Očitno pa je glede na izposojanje, da se med dvema tako bližnjima jezikoma, kakor sta naš in srbohrvaški, ne sme režati nad vsako malenkostjo, češ to ni več prav čisto slovensko: meje ne smejo biti sodnijsko zavarovane! Seveda si pa malo ozira na skupnost želimo tudi od Srbov in Hrvatov, in to ne samo zaradi naše, temuč tudi zaradi njih lastne koristi. Oni ječijo namreč še vse preveč pod vplivom turščine, grščine in drugih balkanskih jezikov, dalje italijanščine in nemščine, kar slovanskemu duhu gotovo ni v prid; in v nadomestilo za vse to bi mnogo dobrega dobili tudi pri nas. Ali zaenkrat se ne samo nič ne ozirajo na slovenščino, temuč se na vse kriplje ogibljejo celo kajkavščine, torej nekdanjega pismenega narečja, ki veže slovenščino s srbohrvaščino. Kajkavščine ne smatrajo niti za pravo narodno blago srbohrvaško (prim. Maretič, l. c. 684), pozabljajoč pri tem celo na važno pravilo vsakega jezika, da se morajo iz pismenega narečja jemati le oblike jezikovnega blaga, jezikovno blago samo pa da se sme jemati iz vseh narečji dotičnega naroda. Na omenjenem mestu pravi Maretič: »Pored . . . tudjica ima u hrvatskom književnom jeziku još . . . riječi, koje ne sačinjavaju pravoga njegova blaga, premda se ne može u pravom smislu reći, da su tudje. To su riječi iz narečja kajkavskoga.« Dalje uči: »Rdjave

(slabe) su one kajkavske riječi, za koje Štokavci imaju dobrih svojih riječi; rdjave su za to, jer su zališne (odveč); n. pr. bedast, darežljiv, korenika [n. pr. on je stara hrvatska korenika: štok-(avsko): on je Hrvat staroga kova], »osupnuti se, pošast, prhak, prispodoba, silno.« V sovraštvu do kajkavščine gre celo tako daleč, da pripušča rajši grd germanizem, kakor kajk. besedo, ki je hkrati bližnja slovenščini; na str. 696 pravi: »spočitovati (naše očitati) je kajkavska riječ: Štokavci govore prebaciti, prebacivati kome što . . .,« kar je iz nem. vorwerfen. Dalje mu ni všeč kajkavsko: rahal, rahlost, siromak (= bolje siromah), tjedan i. t. d. (695 do 697) — vse to so stvari, ki vežejo Hrvate z nami, in zavoljo tega bi se morale trpeti v knjigi zraven štokavskih, zlasti še ker imajo v pisavi zgodovinsko pravico. Značilno je še le, kako svari pred kajkavskimi besedami prof. V. Rožić; med veliko drugimi mu niso všeč besede, kakor: podrobno, n. pr. »podrobno ću opisati — to je kajk., štokavski se kaže: pojedince, napose, potanko, obilno« (opomnja: podrobno je tudi rusko, ne samo slovensko!) l. c., 30; namestu: prah hoče: prašina (32). Pri naslednji besedi pravi: prispodoba, prispodobiti kajkavske su riječi; Štokavac kaže: poredba, poredjenje, isporediti, porediti (= tu pa zopet rajši rusko besedo kakor kajkavsko, domače narečje) 37. Naravnost neodpustljivo glede na slovansko vzajemnost je: »upodobiti je glagol prema kajk. riječi: podoba; bolje je reći tudjicu: asimilirati (!) 51. In kaj se pravi še le to-le (16): »kruglja nije u Štokavaca poznata riječ; bolje je kugla« (!), torej rajši nemško besedo kakor pa kajkavsko-slovensko obliko; enako srečno je zadel kuglo že preje Maretić, l. c., 690, kar je dovolj žalosten »Treffer«. Štokavščina jim je potem takem vse, če ima prav pokvarjene oblike, kakor kaže n. pr. opomnja Maretićeva: »Ruska ne govore dobri (!) Štokavci nigdje, več: Rusija.« Torej tuja končnica je več vredna nego slovanska, samo zato ker jo rabi Štokavec! Naj bi se v prihodnje slovensko-hrvaška vzajemnost bolje izkazala!

Po teh splošnih opazkah hočemo navesti nekaj slovanskih besed posamič, da bi podali s tem nekak zgled, kaj bi bilo sprejemati, in kaj ne. Tvarino hočemo razdeliti v tri dele. V prvem oddelku bomo našli nekaj slovanskih besed, katere moremo brez spotike rabiti v našem jeziku; v drugem bomo podali besede, ki se smejo sicer rabiti, toda v drugačni obliki kakor do sedaj; v tretjem oddelku pa bomo našli tiste slovanske tujke, ki so nam nepotrebne in se jih je treba ogibati.

I.

Rabne besede.

V pomirjenje vseh prijateljev slovanske vzajemnosti je treba najpreje zatrditi, da moremo jako veliko slovanskih besed, t. j. vse, ki so bile vzete iz potrebe, brez pomiselka obdržati. Mnogo se jih je že tako vkoreninilo, da jih čutimo kakor domače; brez mnogih pa bi sploh ne mogli več izhajati. Kdor ne pozna natančneje srbohrvaškega, češkega in ruskega besednega zaklada, iz katerih smo jemali, bi mislil, da so cele vrste besed, ki jih že nekaj let rabimo, izešle prav iz naših kmetiških ust. Navesti hočemo tukaj najpreje nekaj ruskih in čeških besed, po tem pa še posebej srbohrvaške. Ruske in češke besede so povzete iz zbirke že zgoraj imenovanega Maretica, ki jih je natančno obdelal v Radu jugosl. Akad., CVIII, 86 sl. Priobčujem jih izmed teh, kolikor jih rabimo mi Slovenci, na tem mestu za to, da jih pokažem v pregled širšemu občinstvu. Skoro vse te slovanske besede, ki jih imamo mi, imajo tudi Srbi in Hrvatje, oziroma smo jih dobili pravzaprav mi iz srbohrvaških knjig. Jako veliko teh besed ni izvirno slovanskih, ampak so le prestave nemških in drugih izrazov, pa jih štejemo sèm zavoljo tega, ker smo jih dobili od drugih Slovanov. Besede, ki sem jih vzel iz Maretica, podajam brez dotičnih slovanskih oblik, drugim pa sem pripisal prvotno obliko. Večino ima zaznamovanih že Pleteršnik v svojem slovarju.

a) Severno-slovanske:

Bajeslovje, iz č. (češkega);	listina, iz č.;
basen, iz č. oziroma r. (ruskega);	načrt, načrtati, iz r.;
blagoglasen, blagoglasje, iz r.;	načelo, načelen, iz r.;
čaj, iz r.;	načitàn, načítánost, iz r.;
časopis, iz č.;	nagrada, nagraditi, iz r.;
čin, činoven i. t. d., iz r.;	narečje, in r. ozir. č.;
dosloven, doslovno, iz č. ozir. r.;	naslov, iz č.;
dosleden, iz č.;	nazor, iz č.;
dostaviti, -vljati, iz r. ozir. č.;	nedostaten, iz č.;
dotičen, iz č.;	nežen, nežnost, iz r. ozir. č.;
dražba, iz č.;	objasniti, pojasniti, iz r.;
geslo, iz č.;	obrazec, iz r. ozir. č.;
glup, glupost, glupec, iz r.;	obrazovati, iz r.;
izraz, izraziti se, iz r.;	obred, iz r.;
izvesten, izvestje, iz r.;	obremeniti, rusko obremeniti. ¹
jantar, iz r.;	obseg, iz č.;

¹ Pleteršnik nima navedenega vira.

- obzor, iz r. ozir. č.;
 očeviden, očevidno, rusko očevidnyj¹
 odlika, odličen, iz r.;
 odnos, odnosen, odnošaj, iz r.;
 odobriti, odobravati, iz r.;
 odstraniti, rusko; odstranitъ;
 okolnost, iz č.;
 občinstvo, iz č.;
 opredeliti, opredelba, iz r.;
 osmeliti se, rusko: osmjelitъ sja;
 oživotvoriti, iz r.;
 pojem, iz č.;
 polkovnik, iz r.;
 poneveriti, iz č. pronevčriti;
 poročnik, iz r.;
 posvetiti, widmen, iz r. ozir. č.;
 povod, iz r. ozir. č.;
 pozor, češko pozor;
 predložiti, -lagati, iz r.;
 predmet, iz r. ozir. č.;
 prednost, iz č.;
 prezirati, rusko: prezirátъ, áju;²
 privrženec, iz č.;
 proizvesti, proizvod iz r.;
 pronicati, pronicav, iz r.;
 prostodušen, -šnost, iz r.;
 prosveta, prosvetliti, iz r.;
 prvoten, iz č.;
 razkol, razkolnik, iz r.;
 razočarati, rusko: razočarovátъ;³
 razporediti, rusko: rasporjadítъ;¹
 ravnodušen, -šnost, iz r.;
 sadra Gyps, iz č.;
 skladnja Syntax, iz č.;
 skromen, skromnost, iz r.;
 skupina, iz č.;
 slog Stil, zlog Silbe, iz r.;
 sloj, iz r.;
 smer, iz č.;
 snimek Facsimile, iz r. ozir. č.;
 soglasje, iz r.;
 spor, sporen, iz r.;
 sposoben, -bnost, iz r. ozir. č.;
 sredstvo, iz r.;
 strast, po strsl, iz r.;
 strog, strogost, po poljskem iz r.;
 stroj, iz č.;
 svež, iz r. ozir. č.;
 svojstvo, iz r.;
 šlem, iz r.;
 tlak, tlakomer, iz č.;
 učinek, iz č.;
 umesten, neumesten, iz r.;
 ukor, rusko: ukorъ;
 umotvor, iz č.;
 usluga, uslužen, iz r.;
 uspeh, uspešen, iz r.;
 uspeti, uspevati, iz r.;
 ustava, iz č. ozir. poljskega;
 ustroj, ustrojstvo, iz č.;
 uvaževati, iz r.;
 uzakoniti, iz r.;
 vloga, iz č.;
 vpliv, iz poljskega ozir. č.;
 vzor, vzoren, iz č.;
 vzduh, iz r.;
 zavod, iz r.;
 zbirka, iz č.;
 zbornik, iz r.;
 zemjevid, iz č.;
 zvok, iz r.;
 žitje in bitje, rusko: žitjě, bytja,¹ itd.

Sem moramo prištevati tudi fraze: svoji k svojim³, iz češkega: svůj k svému; drug drugega¹, vzeto iz severnoslovanskih jezikov; juž. slov. izraz »e d e n drugega« so prav po krivici razkričali za germanizem, toda tako ne govorimo samo mi južni Slovani, temuč tudi Malorusi, torej je ravno tako prav slovansko kakor ono. Čemu iskati germanizmov tam, kjer jih ni!

¹ Pleteršnik nima navedenega vira.

² Pleteršnik navaja vir: hrvaško.

³ Pleteršnik besede še nima.

b) Srbohrvaške besede. Kakor v prejšnjem delu tako tudi tukaj nimam namena, da bi podal popolno zbirko besed in izrazov, katere lahko rabimo. Rabi naj se, kar je potrebno in za kar doma nimamo dobrega ali primernega izraza! Za zgled naj nam služijo besede, kakor:

Báviti, namesto: pečati se, ker je to iz italijanskega.

Bolest, bolesten, bolestnik. Pri nas hočejo zaznamovati s tem dušno ali notranjo bol, Hrvatstvu pa služi izraz tudi za telesno, človeško in živalsko bolezen; torej je poezija samo v nevednosti.

Brezposlen, poselna — beseda je pri nas čisto nova, Pleteršnik je še nima.

Četa, četnik, četovódja, četovati. Naglas v četovodja se pri nas ne more zlagati s hrvaškim naglasom, ker imajo naše zloženke drugačen naglas kakor tam. Mi poudarjamo povsod drugo sestavljenko: četovódja, enako srbohrvatici: kolovódja, vojskovódja, torej povsod enako, dasi se v srbohrvaščini različno poudarja: četovodja, kôlovodja, toda vojskôvodja.

Čipka, čipkar, čipkarstvo.

Dražest, dražesten; beseda je za moderne ljudi, ki sami ne vedo, kaj so, kakor tudi bolest. Tudi v hrvaščini je čisto nova in je narod ne pozna. Maretić, l. c., 311.

Enostaven; globa; kažipot.

Malénkost; naočnik; naraščaj; narednik; obal; običaj.

Odgoditi, zborovanje odgoditi, vertagen. Pleteršnik še nima; zraven pa slov. odložiti zopet ni zavreči.

Okrilje; okorisiti se; osveta; ozlovoljiti se;

Pamtivek, od pamtiveka — iz hrv. pàmtivijek.

(Pismo)noša; to kakor druge končnice na -a, -ja za moški spol imamo iz srbohrvaškega; vodja, propalica, varalica i. t. d., ki pa našemu duhu ne ugajajo, zlasti v primerih kakor vodja, kjer bi moral po pravilih d izpasti.

Plemič, plemiški, plemstvo, plemenitnik.

Plima in oséka. K temu pravi Rožič, l. c. 27: »osjeka nije dobro, nego: osek,« torej bolje plima in osék.

Preporen — strittig, slov. bi bilo prepiren, od besede prepir.

Proučevati; predponke pro-, pra- i. t. d. imamo po srbohrvaščini in ostalih slovanskih jezikih.

Pročelje; promet; prtljaga; psovka; psovati; pravi pravcati.

Razstanek — tóda slov. beseda, ločitev ne pomenja prav nič manje; k temu je vzet tudi sestanek, hrv. sàstanak, ràstanak.

Razborit, razboritost; ker so v slov. izvedenke s to pripono naglašene vse na končnici -it, moramo tako naglaševati tudi tiste, ki imajo v hrv. poudar na deblu, n. pr. znamenit — hrv. znāmenit, istinit — hrv. ĩstinit, plemenit — hrv. plēmenit, plamenit — hrv. plāmenit. Pod vplivom te pripone se je namnožilo v slov. veliko novih izvedenek: bregovit, glasovit, ognjevit, silovit, valovit, vekovit i. t. d.

Sloga; sluz, sluzav; somišljenik; stas; suhoparen; svidenje.

Vetrenjak; vezenje, vezti, vezem — sticken.

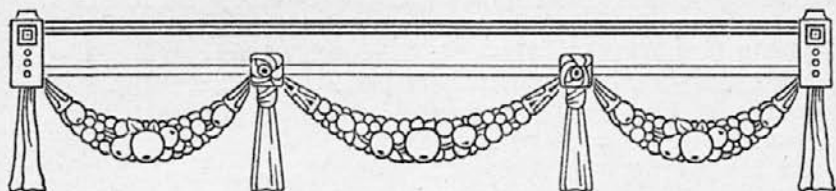
Vsota, hrv. svota, iz hrv. sav, sva, sve — slov. ves, vsa, vse i. t. d.

Zraven naravnostnega posojila imamo še celo vrsto neologizmov, ki smo jih kovali skupaj s Hrvati, n. pr.: časnik, drevored, obrt, odbor, ostvariti, posledica, predočiti, pustolov, pustolovina (Abenteuer), slavlje, tvornica, značaj i. t. d., prim. Maretić, l. c. 686. Edino pametna pot!

Nobena reč pa nam ni bila bolj všeč kakor srbohrvaška krstna imena; in to ne samo za povesti in romane, ki so toliko lepši, kolikor več je v njih nenavadnega, temuč tudi za navadne ljudi, ki naenkrat niso hoteli več biti Urše, Jožefi, Franceti i. t. d. Mi prav radi privoščimo vsakemu, komur je s tem kaj pomagano, če si izbere kako srbohrvaško ime namestu domačega, samo da povpraša vsak botra, od katerega ime jemlje, tudi kako se ime prav sklanja in izgovarja, da ga bodo ljudje znali klicati. To zahtevati bi bilo veliko pametneje kakor pa ljudem braniti, da bi imena jemali. Zato se strinjamo s Stritarjem, ki je pisal v »Zvonu« 1876, 365 sl., da z Uršami ne moremo izhajati, in z V. Bežkom (l. c., 845), ki mu ni prav, da je Levec strmoglavil Josipe in Franc in postavil na njih mesta častitljive Jožefe in Frančiške. Levec se res ni prikupil Franom, ki jim hoče vriniti le Frančiška in Franceta, ki sta oba kolikor le moreta biti nerodna. Če je kje prav, da vzamemo kaj iz srbohrvaškega, je gotovo pri tem imenu, ker sta France in Frančišek okorna, nekoliko boljši Franc pa naravnost iz nemškega. Zato vzemimo z mirno vestjo hrv. Fran, Franja, ker se skrajšana, hipokoristična imena jemljejo tudi pri drugih narodih v resni pisavi, kakor je pokazal Perušek, Bravec, 34. — Branil ne bo nihče tudi drugih sladkih imen, samo da bi se znal vsak prav klicati. Tako je treba vedeti, da se sklanjajo naslednja imena takole: Ante, Ivo, Lacko, Makso, Niko, Rado, Rajko, Slavko, Stanko, Tomo, Vaso, Vladko, Živko i. t. d., rodivnik Anta, Iva, Lacka, Maksa, Nika, ali celo po ženski sklanji Ante,

Anti, Anto; Ive, Ivi, Ivo; Nike, Niki, Niko . . . (Maretić, l. c., 134), nikdar pa ne po srednji kakor tele — teleta, Anteta, Ivota, LACKOTA . . . Brez napak se znajo sklanjati hrvatice Dora, Jela, Mara, Mira, Stana i. t. d. Toda zopet se ne znajo prav kretati sledeči moški v tuji obleki: Ivan, Dušan, Milan, Stòjan, Dragutin, Milutin i. t. d. Po naše je naglas pravi: Ivàn, Ivána, Dušàn, Dušána, Milána, Dragotin, Dragotina, Milotin, Milotina . . . Pa te potvare še niso tako hude proti imenu Lavoslav za Leopold. Misleč, da je v prvi polovici imena Leo — beseda lav, slov. lev, Löwe, je prevel nekdo na Hrvaškem to ime Lavo-slav, Maretić, l. c., 699. Toda beseda Leo — ni isto, kar lev, Löwe, temuč odgovarja sedanji nemški besedi Leute, ljudje, torej nima z živaljo nič opraviti! Slovenec pa, ki se je imena polastil, ni slutil v njem grozne živali, katero je pripravil Hrvat vanj, in je ime pridržal brez spremembe. Toda če je že lev notri, mora biti po tem ime pri nas: Levoslav, ne pa Lavoslav; ubogi sv. Leopold! »Ja ne znam, što bi nam smetalo (brnilo), da Leopolda zovémo: Leopoldom,« pravi dobro Maretić, »To bi tako malo smetalo kao i da Alojzija zovémo Alojzijem (a ne: Vjekoslavom, što je vrlo nezgrapan prijevod).« Na omenjenem mestu navaja še imeni Dragutin za Karlo in Ljudevit za Ludwig pripominjajoč, da sta to pač domači hrvaški imeni, pa da pomenjata čisto kaj drugega kakor nemški Karl, Ludwig, in jih torej za te dve imeni ne moremo rabiti. Kdor imenuje Karla — Dragotina in Ludwiga — Ljudevita, je nekako ravno toliko prav, kakor ko mi Slovenci kličemo Bartolomeja z imenom Jernej, ki je vzeto iz Irenej, hl. Irenäus, torej od čisto drugega svetnika.

Nove knjige.¹

V. Cathrein, **Das Privatgrundeigentum und seine Gegner.** Vierte gänzlich umgearbeitete und vermehrte Auflage. Freiburg und Wien (Herder) 1909. Cena K 1'92.

Zadnji čas se je začela močna propaganda za takoimenovani »občinski socializem«. Prvoboritelj teh idej je na Nemškem Adolf Damaschke, čigar delo »Aufgaben der Gemeindepolitik« je tudi pri nas dobro poznano. V obrambo svoje osnovne ideje je napisal še drugo delo »Die Bodenreform«, ki je izšla l. 1907 že v četrti izdaji. Gotovo imajo te težnje mnogo dobrega v sebi. Liberalizem je razbil vsako skupnost in uveljavil zgolj individualistično pojmovanje lastninske pravice, morda še okrutneje, kakor pa jo je umevalo rimsko pravo. Odtod individualna svoboda kmetov, a skupna beda. Občinski socializem se prizadeva, da bi vzbudil zopet zavest skupnosti in ustvaril tudi tiste stvarne pogoje, da bi se ta skupnost mogla tudi uveljaviti. Bori se torej za skupno (kolektivno) last: občine naj pokupijo zemljišča v okrožju, narast zemljiške rente naj obdačijo s posebnim davkom (Zuwachssteuer), občno-koristna podjetja naj vzamejo v občinsko upravo itd. V teh težnjah, pravimo, je mnogo dobrega. Čuvati se je seveda, da se ne upravičujejo te težnje ali uvajajo na podlagi socialistične zmote, da je zasebna last (zemljišča) neupravičena. Zakaj potem se zabrišejo vse meje med zasebnim in javnim pravom, med prirodnim in pozitivnim pravom, in vsak še tako skrajni socializem je logično upravičen. Ne da se pa tajiti, da se je to gibanje (Bodenreformbewegung) na Nemškem porodilo iz te zmote, namreč iz Georgevega agrarnega socializma. Zato je večji sociolog V. Cathrein pravo zadel, da je predelal z ozirom na to moderno gibanje svoje delo o lastninski pravici zemljišča. Jasno, kakor je pri njem navada, tolmači načela o zemljiški lastninski pravici in, ker agrarni socializem išče dokazov tudi v zgodovini, pojasnjuje Cathrein znanstveno vrednost tudi teh dokazov. (Le glede jugoslovanskih zadrug je opomniti, da je Peiskerjevo mnenje, ki je navaja Cathrein kot najnovejše, že zastarelo. A. Dopsch je dognal, da jugoslovanske zadruge niso nastale šele pod vplivom bizantinskega davčnega sistema v turških časih, temveč da so mnogo starejše, morda prvotne oblike. [Primeri: Österr.

¹ Vse tu ocenjene knjige se dobe v »Katoliški Bukvarni« v Ljubljani.

Rundschau XIX, 1909, 94—105, Die südslawischen Hauskommunionen.] Dober pa je Cathreinov dokaz, da te zadruga niso nobena prava opora agrarnega socializma). Priporočamo to delo vsem, ki se zanimajo za vprašanje o občinskem socializmu, da bodo znali ločiti v modernih težnjah pravo od zmotnih primesi. *Dr. A. U.*

Ivan Šašelj, **Bisernice**. Iz belokranjskega narodnega zaklada. II. V Adlešičah nabral —. Založilo »Katol. tiskovno društvo« v Ljubljani. Tisk I. Krajec nasl. v Rudolfovem 1909.

»Bliža se železna cesta« — tudi Belikrajini, in gotovo je, kar pravi veliki ljubitelj Belikrajine, g. župnik Iv. Šašelj, da bo potem čez malo let »Belikrajina bela edino še po imenu«. A giniti bodo začele tudi nekdanje šege in navade, poezija zimskega prela in ž njo bo utihnila tudi »narodna pesem«. Zato je zadnji čas, da se zbero biseri belokranjske zemlje in narodnine in otmo pogubi. Marljivi zbiravec Šašelj je rešil že mnogo take belokranjske svojine. Zadnji čas je izdal mnogo tega v prvem zvezku »Bisernic«, sedaj pa nam je podal tudi že drugi zvezek. (Upamo, da ni zadnji.) Zbrani so tu »pregovori in reki«; pesmi (pripovedne, lirične, pesmi za posebne prilike, kolednice, kresnice, svatbene, obsmrtnice, stanovske itd.); potem vraže, prazne vere, narodni običaji; pripovedke in pravljice. Na koncu je slovarček. Dodanih je tudi sedem slik, ki kažejo belokranjsko narodno nošo, spominščica Belokranjcem na stare čase, ki jih kmalu ne bo več. Lepo delo vsem ljubiteljem naše lepe krajine, a tudi vsem folkloristom slovenskega narodnega življenja toplo priporočamo. *Z.*

Dr. J. Kratochvíl **Dnešní otázky filosofické**. Praga 1908. Str. 237. Cena 3'60 K.

Mladi češki filozof dr. Kratochvíl se živo zanima za »današnja filozofska vprašanja«; o njih je v raznih čeških časopisih napisal mnogo člankov in razprav, ki jih je sedaj objavil v posebni knjigi. Vseh člankov je dvajset z raznovrstno vsebino, iz zgodovine filozofije, iz logike in noetike, psihologije, metafizike, etike, pedagogike, verske filozofije in v dodatku kratek članek o znanstvenem delu in o kritiki znanstvenih spisov.

V prvem članku o zgodovini filozofije je nekoliko preveč popustljiv nasproti modernemu relativizmu (ki trdi, da ni stalne resnice); v bibliografičnem dodatku naj bi bil omenil tudi kako krščansko zgodovino filozofije (n. pr. Haffner, Stöckl, Willman). V članku »Pojem duše v današnji psihologiji« razpravlja o intelektualizmu in voluntarizmu (Wundt), ki ne priznavata substancialne duše; želeli bi bilo nekoliko več literature. Kratochvíla posebno zanimajo oni moderni filozofi, ki rešitve najvišjih filozofskih vprašanj iščejo v nadčutnem; imenuje jih »novoidealiste«. Med nje pristeva tudi ameriškega »pragmatista« Jamesa; zdi se mi, da po krivici, ker je pragmatizem pravzaprav le posebna ameriška izdaja pozitivizma, pomešanega s subjektivizmom. Zelo zanimiv in aktualen je članek o agnosticizmu, spisan po povodu okrožnice »Pascendi«

o enem izmed osnovnih načel modernizma. Iz etike so trije članki. V drugem ocenja Kadeřavekovo delo »Moralká filozofická«; pravi, da to ni filozofija, ampak moralna teologija, spisana po stari šabloni. Kadeřavekova knjiga je res premalo samostojna in premalo znanstvena (gl. »K. Obz.« 1906, str. 302), a iz tega ne sledi, da so tudi druga katoliška dela o etiki neznanstvena in sestavljena brez zadostnega ozira na moderno filozofijo, kakor sodi naš pisatelj. N. pr. Cathreinova »Moralphilosophie« ima pač veliko znanstveno vrednost; pisatelj jo po krivici imenuje oficijelno šolsko knjigo o moralni teologiji. Nadaljnji članki razpravljajo o spiritizmu, o razmerju med katoliško vero in novimi smerni mišljenja, o današnjih strujah človeške misli in o modernih filozofskih šolah pri katoličanih.

Vsi članki so pisani živo in zanimivo, v lepem modernem slogu. Krafodivil je brez dvoma temeljito izobražen filozof širokega obzora in samostojnega mišljenja. Stoji odločno na krščanskem stališču, ceni sholastiko in filozofijo cerkvenih očetov. O novejši krščanski filozofiji sodi precej neugodno, očita ji, da se preveč drži stare šablone in da ima premalo zmisla za moderno filozofijo in vedo; ta njegova sodba sicer ni popolnoma neupravičena, a vendar preveč splošna in nekoliko pretirana. F. G.

Aurel C. Popovici, **Die vereinigten Staaten von Groß-Österreich.** Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatsrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn von —, ehemal. Mitglied des zentralen Vollzugsausschusses der rumänischen Nationalpartei in Ungarn und Siebenbürgen. — Mit einer Karte des föderativen Groß-Österreich. 2. Auflage. Leipzig 1906. Verlag von B. Elischer Nachfolger. Vel. 8°. 424 str.

Živimo v dobi najhujših narodnostnih bojov. Tudi delo, ki hočemo o njem poročati, nosi znak narodnega radikalizma. Ali je prav, da opozorimo na knjigo, ki je na Ogrskem prepovedana, ker meni ogrska vlada, da razširja za državo nevarne ideje? Upamo, da resnim znanstvenikom s tem poročilom ustrežemo, saj pravi n. pr. prof. M. Murko, govorec o Scotus Viator-jevi brošuri: »die Zukunft Österreich-Ungarns und die Haltung der Großmächte« — v lanskem Lj. Zv., str. 57.: »O takih načelnih vprašanjih se pri nas premalo misli.« Pohvalna izjema je bila v zadnjem času brošura dr. H. Tume o jugoslovanskem vprašanju, katero zahteva resnega premišljevanja. — Morda ne bo neumestno, če opozorimo na nekatere napake, oziroma pomanjkljivosti omenjene brošure. Dr. H. Tuma pravi na primer na str. 34.: »Misel voditeljica pri izdajanju knjig za ljudsko prosveto bi moralo biti demokratsko, gospodarsko, interkonfesionalno načelo.« — Res, »pohvalna« izjema! Dr. H. Tuma se navdušuje za (sedaj že pokopano) reško resolucijo, — tudi zelo modro! — Lahko je trditi: »Avstrija nam že pripravlja narodno smrt« (str. 45.), težje je ustvariti si pravilno in pravično državno-pravno pojmovanje narodnostnega načela in jugoslovanskega vprašanja, lahko je govoriti o »samoosvoji« Jugoslovanov, težje pojasniti

njih vlogo v mednarodnem, kulturnem, gospodarskem in političnem življenju ter vsestransko pojasniti kulturni stik Jugoslovanov z ostalimi narodi.

Kar odlikuje delo Popovicija, je njegov široki pogled, njegovo sistematično, znanstveno razmatranje (brez »diplomatičnih namigavanj«), njegova »konstruktivna« in — teleološka državno-pravna ter narodnostna politika.

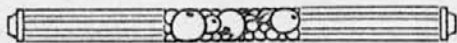
Njegova knjiga obsega dva dela: v prvem nas seznanja z narodnostno-političnimi razmerami, kakor so se razvile na podlagi nagodbe z l. 1867., v drugem izkuša dokazati nujnost preosnove naše ustave in nam predoči državno-pravno obliko Velike Avstrije. — Tri stopnje opazamo v zasnutku razprave: znanje, znanstvo in politiko. Dočim je v prvem delu pisateljev pogled obrnjen v preteklost, da se temeljito seznanj z dejanskimi razmerami, se povzpne v prvih poglavjih drugega dela do znanstvenega razmatranja bistva narodnostnega načela in jedra federativnega sistema, poišče glavne zakone, ki vladajo na socialnem polju ter obrne naposled svoj pogled v prihodnost, da določi avstrijski ustavi po primeri z ustavnim ustrojem drugih narodnostnih držav prikladno obliko, ki mu ni niti strogi specifično-narodni centralizem, niti skrajni federalizem v obliki sodržavja (Staatenbund, kjer je vsaka posamezna država suverena), temuč srednja pot zvezne države, zedinjenih držav (Bundesstaat) pod skupnim vladarjem (suverenom).

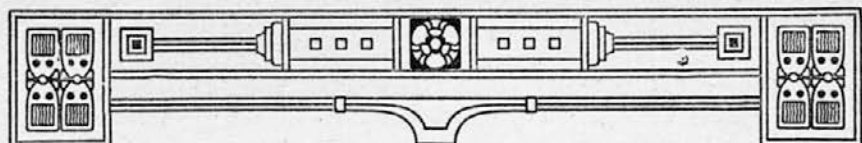
Navedimo vsebino posameznih poglavij! Prvi del: pisatelj nam pojasnuje veliko-avstrijsko stališče (I. pogl.), slika žalostne posledice avstrijske (II.) in madžarske (III.) narodnostne politike ter neuspešnost in nenaravni značaj (V.) madžarske asimilacijske politike (IV.), obsodi »zgodovinsko-politične individualnosti« (VI.), osvelli nagodbo z leta 1867. (VII.) in opozori na grozeči razpad dualizma (VIII.) ter dokaže zvezo avstrijske zunanje politike z narodnostnimi vprašanji (IX.).

V drugem delu nam pojasnuje bistvo narodnostnega načela (I.) in federativnega sistema (III.) ter določi habsburški državi primerno ustavno obliko (II.); nato podaja navodila za omejitev posameznih narodnosti (IV.), posveti posebno pozornost avtonomiji petnajsterih narodnih držav Velike-Avstrije (V.), razloži glavna pravila skupne državne ustave (VI.), opozori še enkrat na nujnost preosnovitve (VII.), nastopi proti ugovoru antifederalistov, opozarjajoč na vrline nove državne oblike, na poklic Velike-Avstrije, in se ozre v bodočnost naše države (VIII., IX., X., XI.).

Ako povemo, da najodločneje pobija dualizem, da obsoja zastarelo ustavo po kronovinah, da želi vsem narodom enakih pravic, da piše prepričevalno in ognjevitno, naslanjaje se na dela najznamenitejših sociologov, da je pa premalo pojasnil bistvo državne oblasti, poudarjajoč, da je narodnost glavna socialna moč, smo morda navedli glavne zanimivosti tega dela.

—č.

Listek.

Položaj katoliške Cerkve na Francoskem slika pariški sotrudnik v »Hist.-polit. Blätter« (6. št. 1909): Tri leta so danes minula, odkar je bila uveljavljena ločitvena postava, nasprotniki Cerkve pa so iznenadeni in so se precej prevarali. Vlada je mislila, da bo z ločitveno postavo katoliško življenje namah ustavila, pa se je uštel. Gmotne izgube Cerkve so res velikanske, toda katoliška zavest se ni potlačila, in l. 1908. znači probujanje katoličanov. Najprej gre za gmotno vzdrževanje duhovništva, ker je država plače ustavila in ustanove zaplenila. Določilo se je, da verniki sami plačajo svojo duhovščino, ter organiziralo vplačevanje po diecezah. V osrednjo blagajno plačujejo bogatejše škofije za revnejše. Zdaj se premišljuje o cerkvenih kaznih za tiste, ki bi ne hoteli plačati, toda večina škofov meni, naj se v tem oziru vpricho neugodnih razmer ravna silno previdno. Stvar je že tako daleč urejena, da ima duhovščina, splošno vsaj, kar najnujnejše rabi, in se razmere polagoma izboljšujejo. — Potem je vzgoja duhovniškega naraščaja. Od začetka je zavladata v tem oziru neke vrste panika, zdaj je že bolje. V normalnih časih je bilo v malih semeniščih 28 do 29 tisoč gojencev, l. 1907. je število padlo na 8 do 9 tisoč, toda l. 1908. kaže že precej višje število. Naraščaja se vedno več oglašja. Seveda se prejšnje število v doglednem času še ne bo doseglo. Z ozirom na finance in kvaliteto učiteljev se je stvar reorganizirala: doslej je

imel vsak škof svoje »malo« in »veliko« semenišče, zdaj so se pa ustanovila »osrednja« semenišča za več diecez skupaj. — Kar se tiče vzdrževanja bogoslužja samega, je pač še zelo neurejeno. Ločitvena postava in njene novele onemogočujejo, da bi katoličani mogli dohodke za bogoslužje zagotoviti v obliki trajnega posestvanja, in zato morajo s pomočjo takozvanega »bogoslužnega vinarja« (denier du culte), prostovoljne darove sproti pobirati, da pokrijejo stroške za gotovo bogoslužno dobo, Božič, Velikonoč itd. — Leto 1908. je napolnjeno s katoliškimi kongresi, kisetemeljito bavijo z religioznim in socialnokaritativnim delom. Združili so se katoliški pravniki, velika semenišča, krščanske vzgojevalnice, patriotiške francoske žene itd. Vršilo se je nebroj diecezanskih kongresov, ustanovila diecezanska tajništva, mladeniška društva, društva krščanskih očetov in mater; najbolj pa so se katoličani bavili z vprašanjem svobodne šole in postavno zajamčene nevtralnosti šole. Če ni drugega sadu, je vsaj ta, da se katoličani med seboj spoznavajo, da izginja birokratiški duh in se duhovščina ljudstvu priljubi. — Najbolj važna so farna društva. Ta društva nimajo nič opraviti s kulturnimi društvi, kakor jih je zamislil Briand v svoji ločitveni postavi 1905. Farna društva imajo namen, župnika in katoliške interese sploh v fari podpirati. Važna so posebno zato, ker pridejo v njih skupaj katoličani naj-

različnejšega politiskega mišljenja in se tako pripravljajo tla za sporazun glede na politiško akcijo katoličanov — vprašanje bitnega pomena za katoliško Francijo. Kakor hitro se katoličani na tem polju združijo, bodo dosegli uspehe, kajti svobodomiselnih blok ni tako trden, kakor se slika. — Zelo velikega pomena so tudi zveze (lige) krščanskih očetov, ki se bojujejo ne samo proti brezverskim, ampak tudi brezdromovinskim in prekucuškim ljudskim učiteljem, ki kršijo nevtralnost šole in hočejo že otroke raznaroditi in razkristjaniti. Ker so se te lige razširile tudi med zmerno-liberalne družine, je upati na preobrat, ki seveda ne bo prišel tako kmalu. Polagoma! — Nadalje že stoletja francoski škofje niso izdali s k u p n e g a pastirskega lista, zdaj so ga pa, in sicer proti novim šolskim načrtom francoske vlade. Vlada se nanje seveda ne bo ozirala, toda v tej enotnosti, ki se je po sto in sto letih zdaj prvč zopet javno dokumentirala, je velik moralen moment. Torej ne hiranje, ampak vstajenje se kaže! Pa ravno zato bodo izbruhnili novi, še ljutejši boji! Vlada, ki ni z ločitveno postavo dosegla, kar je nameravala, bo drugače izkušala priti do cilja. Saj ima izdelano celo vrsto postav, ki pomenjajo naravnostni napad na bogoslužje in očito kršenje svobode vesti. Tako namerava vlada v doglednem času »preosnovati« srednje šolstvo. Določiti namerava namreč, da na nedržavnih srednjih šolah — to so diecezanska »mala« semenišča, gimnazije, kjer se vzgajajo kandidati za semenišče — ne bodo smeli poučevati duhovniki, in zakoniti take naredbe, da bo sploh popolnoma v roki vlade, ako bodo mogli ti zavodi obstajati ali ne. S tem hoče zadati smrtni udarec duhovniškemu naraščaju. Kar se pa tiče ljudskega šolstva, je v to izvoljena parlamen-

tarna komisija že določila, da se morajo vsi, ki protestirajo proti šolskim (ateiskim) knjigam, občutno kaznovati, tožiti pa nihče zaradi kršenja nevtralnosti pouka v šoli učitelja, marveč prefekta, zastopnika vlade! V utemeljevanju zakona pravi poročevavec, da se pouk v šoli nima ozirati na različne konfesije, marveč le na rezultate vede, te pa mora učitelj učencem razložiti. Ker pa sedanja vlada pod vedo razumeva ateizem, je jasno, da hoče parlamentarna komisija uzakoniti popolnoma ateistiško šolo. — Glede na uporabo cerkva je vsled nejasnosti ločitvene postave bilo treba, da so posegla vmes sodišča, in sodniki so skoro v vseh slučajih razsodili, da smejo izključno le katoličani, oziroma njih duhovniki, cerkve v bogoslužne namene uporabljati, hraniti ključe in celo policijo poklicati na pomoč, da se v cerkvah ne zgode neredi. Še tega vlada katoličanom ne privoščil! Namerava jih na ta način oropati uporabne pravice do cerkva: Stroške za poprave nosijo zdaj občine. Občine jih nočejo popravljati, katoličani pa ne morejo, ko imajo vsled ločitvene postave obilo drugih stroškov. Občine bodo potem cerkve iz »varnostnih ozirov« zaprle. Ali pa bodo cerkve popravile, nato pa kot izključne lastnice dale jih v najem vsem kultom ter določile »dnevni red« bogoslužnih opravil za vse »konfesije«. Svobodomiselnici bodo seveda hitro ustanovili svoje »kulte«, da tako oskrunijo cerkve in se jih polaste. Katoličani bi se kmalu opomogli, ako bi se politiško količkej mogli udejeviti. Toda v tem oziru je kaj žalostno. Dozdaj so se za katoličane nekoliko potegnili vsaj progresisti, to je zmerni republičani. Toda pri zadnjih volitvah za senat so ti polovičarji skoro izginili. Vlada ima v poslanski zbornici in v senatu ogromno in solidarno večino, kadar gre proti katoličanom. Danes še bolj kot

prej. Zelo kompromitujejo katoličane in jim škodujejo monarhisti, ki zadnji čas po Parizu počenjajo skandale, klofutajo svobodomiselne profesorje in se s policaji pretepajo. Vlada to izrablja proti katoličanom, ker nekaj katoličanov še danes sanja o Burboncih. Politiški razdor v rojaliste in republikane katoličanom silno škoduje. Zdaj premišlujejo o tem, kako bi se politiško združili. Rojalistiški katolik, grof Cathelineau, je nedavno predlagal, naj bi se vsi katoličani, neglede na politiško stališče posameznikov, združili za skupno politiško akcijo. To je seveda nezmisel, *contradictio in adiecto*. Zato je Piou, voditelj »Ljudske zveze« — »Action liberale populaire« — proti tej nameri odločno nastopil, ker stoji »Zveza« na republikanskem demokratiškem in ustavnem temelju. Če se francoski katoličani kmalu ne zedinijo na tej podlagi, utegnejo doživeti nove poraze, ponižanja in nasilja. Vprašanje pa je načeto — vsaj to je dobro znamenje. *F. P.*

Poljsko politiko razmatrajo »Hist.-polit. Blätter« v svojem 6. zvezku 1909. Poljaki v Nemčiji niso dobri politiki. Njih politika je politika čuvstev, ne pa razboritega razuma. Pruska vlada jih danes gladi, jutri tepe. Poljaki pa so preveč zaupni. Znano je, kako se je član pruske gosposke zbornice, Poljak pl. Koscielski, svojčas navduševal za nemško velemoč in podpiral nemško brodovno politiko, tako da si je zaslužil ime »Admiralski«. Prizadeval si je pošteno, da dokaže, da more tudi Poljak biti lojalen nemški državljan, kakor so avstrijski Poljaki najboljši patrioti. Toda ravno ta navdušenost je dala Velenemcem povod, da so Poljake osumnili, in znani grof Filip Eulenburg je povzročil, da je krona nastopila proti Poljakom in da so jih razkričali kot fanatike, ki pod krinko pretirane lojalnosti hočejo izpodkopati

tajno in zahrbtno temelj Nemčiji. Zdaj Prusija Poljake tako zatira, kakor jih ni niti Rusija nikoli; saj Rusija Poljakov ni razlastila, kakor jih hoče zdaj Prusija. Ta trda šola pa je, kakor kažejo znamenja v zadnjem času, Poljake izbistrila. Dozdaj je njih parlamentarna delegacija le tožila, protestirala in se ogorčevala. Poljski poslanci so bili viteški romantiki. Vlada na to ni nič dala, vladni zastopniki na njih interpelacije niso niti odgovarjali. Poslanec Napieralski postavlja v »Praci« sledeč program: Poljski poslanci ne smejo biti več za statiste. Udeleževati se morajo intenzivno vséga parlamentarnega dela, sodelovati pri vseh postavnih načrtih in tako povzdigniti ugled poljske delegacije. Pokazati morajo, da ne slede neizpolnjivim iluzijam. Vlada se ne bo več mogla izgovarjati, da Poljaki niso lojalni in ne pripoznavajo države. Na drugi strani pa se morajo Poljaki gospodarsko organizirati. Tako bo prišel čas, da se bo kruta sila zlomila ob pravici. *F. T.*

Svobodna volja in kazensko pravo. — O tem zanimivem problemu razpravlja dr. iur. H. Tosetti v »Philosoph. Jahrbuch« XXII. (Fulda 1909) H. 1: »Das Freiheitsproblem, insbesondere mit Rücksicht auf die strafrechtliche Literatur erörtert.« V prvem delu razpravlja pisatelj, ali je mogoča svoboda sploh, zavrača moderni nazor, da je z istim vzrokom nujno dana tudi ista posledica, ugovarja, da bi motivi povzročili končno volitev; pravi vzrok je le volja, motivi so potrebna podlaga, na kateri se razvije svoboda. V drugem delu dokazuje svobodo psihologično z notranjo zavestjo in etično, ker brez nje ni etične osebnosti, niti odgovornosti. — Razprava je kratka, omenja le najpotrebnejše stvari, želeli bi več preciznosti. Kdor se hoče natančneje poučiti o tem problemu, naj vzame v roko: K. Gutberlet, *Die Willens-*

freiheit und ihre Gegner, 2. Aufl., Fulda 1907, 6. Kap. str. 228—252: Die Willensfreiheit und das Strafrecht. Zanimivo in značilno se nam zdi, da akceptira J. Kohler (profesor v Berlinu) brez pridržka sholastično stališče in sholastične argumente (Moderne Reditsprobleme), česar tudi Gutberlet ne omenja.

M. B.

»**Caritas.**« — O krščanski ljubezni, ki je duša vse moderne socialne politike in vsega boja proti oderuštvu, je napisal prof. dr. Fr. Schaub lepo delo »Die katholische Caritas und ihre Gegner« (München-Gladbach 1909). Pisatelj kaže, kako se je ista »caritas« uveljavljala v raznih časih v raznih oblikah in kako stvarja tudi dandanes novim časom primerne tvorbe. Protestantizem pa je s svojim naukom o »sami veri brez del« razbil najlepše ustanove krščanske ljubezni, kar priznava celo A. Harnack (»Wesen des Christentums«). Raiffeisen je dejal nekoč: V sv. pismu sem našel Kristusov ukaz o dobrih delih, to je bil najgloblji razlog, da sem začel snovati posojilnice in hranilnice. Katoličani so me umeli, protestantje pa so me napadali, in vendar sem našel svoje prepričanje v bibliji! (Primeri: Soziale Kultur XXIX [1909] 279—283).

Dogma stvarjenja in moderna filozofija. — V Phil. Jahrbuch XXII. (Fulda 1909) H. 1 razpravlja dr. M. Esser o stvarjenju z ozirom na moderne svetovne nazore (Die Schöpfung aus Nichts gegenüber dem Materialismus, Pantheismus und Semipanteismus). V nazoru materializma so tri velike uganke: snov, gibanje, življenje.

Snov. Če bi bila materija večna, bi morala bivati sama po sebi. Kar je pa po sebi, biva nujno, torej neodvisno,

zato mora biti enostavno, ne sestavljeno. Materija pa je sestavljena in atomi so v gibanju in dejanju odvisni drug od drugega.

Gibanje ne more biti bistveno določilo materije, ki je lena. Zakon entropije dosledno zahteva tudi začetek gibanja. Neprijetnim posledicam izkušajo uiti z raznimi podmenami: a) Snov in energija je neskončna. — To nasprotuje lastnim načelom materializma, da biva namreč le to, kar doznamo s čuti; tudi nima entropija zmisla, če ni svetovje končen sestav. b) S tem, da padajo meteori v solnce, ali tudi na ta način, da se krči ohladel površina solnca in pritiska na notranjščino, se proizvaja nova toplota in nadomešča oddano. — Dokazati vendar ni mogoče, da ta toplota popolnoma nadomestuje izgubljeno. c) Zmrzla svetovna telesa se bodo zrušila, s tem provzročila toploto, ki bo zopet spremenila vso snov v stanje plinov; isti proces se bo začel iznova. — To je neznanstvena predstava. Ko se izpremeni vsa gibalna energija v toploto, zastane sploh vsako gibanje.

Življenje. Nastalo je spontano, pravijo. Toda samoniklost življenja je nemogoča, kakor je s poizkusi dokazal Pasteur. — Kdor pravi, da je padlo življenje z drugih svetov (Helmholtz, Arrhenius), ta vprašanje le drugam premakne, reši ga ne. Tudi si ni mogoče misliti, kako bi bili mogli obstajati organizmi v taki vročini, kot je vladala začetkom razvoja. Potem zavrača pisatelj panteizem in semipanteizem, ki morata proti principu vzročnosti kot prvo postaviti potencialnost. Posledica vse kritike je, da je umsko mogoč edino teizem z dogmo o stvarjenju.

M. B.

FR. ČUDEN

: urar in trgovec :

Ljubljana, Prešernove ulice

Največja izbira vsakovrstnih ur

Ceniki zastoj. : Ceniki zastoj.

Stavb. umet. in konstr. ključavničarstvo

Jos. Weibl

nasl. J. Spreitzerja
priporoča sl. občinstvu
in prečistiti duhovščini

: svojo izborno :
urejeno delavnico

Cene solidnemu delu so
dokaj nizke. :

Specijaliteta: Valjčni
zastori železne kon-
strukcije, vod. sesalke,
napeljavanje vodovo-
dov. Napravlja troš-
kovnike in načrte po
poljubnih risbah v raz-
ličnih slogih ter po-
šilja poštnine prosto.

Vse poprave izvršuje
po najnižji cen. :

Najsigurneja prilika za stedenje!

**Vzajemno pod-
porno društvo v**

: Ljubljani :

registr. zadruga z om. poroštvom

Kongresni trg štev. 19

sprejema vsak delavnik od 9.—12. ure
dopolodne hranilne vloge ter jih obre-
stuje po 8%, to je: daje za 200 K
9 K 50 h na leto. Druge hranilne knji-
žice se sprejemajo kot gočov denar,
ne da bi se njih obrestovanje prekinilo.

Kanonic Andrej Kalan I. r.,
predsednik.

Kanonic Ivan Sušnik I. r.,
podpredsednik.

: Ljubljana, :

Stari trg štev. 10.

IV. Podlesnik ml.

priporoča svojo trgovino

s klobuki in čevlji

Velika zaloga

Zmerne cene

Solidno blago

: Ljubljana, :

Stari trg štev. 10

Dr. Jos. Gruden:

**Cerkvene razmere med Slo-
venci v 15. stoletju in usta-
: novitev ljubljanske škofije :**

Do arhivalnih virih. Str. 121 + str. 23
listin in regist + seznamek virov in
: uporabljenih znanstvenih del. :

Tekst pojasnjuje 19 slik. — Cena 5 K. — Dobl
: se v Katoliški Bukvarni v Ljubljani. :

Dr. Fr. Kos:

**Gradivo za zgodovino Slo-
vencev v srednjem veku.**

: I. knjiga (l. 601—800) :
str. LXXX+415 . . K 8—

: II knjiga (l. 801—1000) :
str. LXXXIV+514 . K 10—

Za redne člane »Leonove družbe« I. knjiga
K 4—, II. K 5—, : Za podporne člane »Leo-
nove družbe« I. knjiga K 5—, II. kron 7—.

: Leonova družba v Ljubljani. :